

driemaandelijks - 23e jg - maart 1989

Vlaams
Marxistisch
Tijdschrift

Redactioneel

**De echte voedingsbodem van extreem-rechts ligt niet
in het migrantenprobleem**

Jef Turf

3

**De militaire sector : economische en politieke afhanke-
lijkheid voor ontwikkelingslanden en industrielanden**

Philip Nauwelaerts

7

**De regulatietheorie voorbij. De kapitalistische ontwik-
keling als open proces met een complex referentie-
kader**

Uwe Becker

23

Guatemala. De onderdrukte schreeuw naar land

Ludo Abicht

49

Discussie : migranten en racisme

59

Aankondiging

63

Vlaams Marxistisch Tijdschrift

Hoofdredacteur

Koen Raes

Redactieraad

Ludo Abicht, Bob Carlier, Ludo Cuyvers, Bie De Graeve, René Depreter, Freddy Mortier, Koen Raes, Jef Turf, Dirk Van Damme, Jan Vermeersch

Medewerkers

An Apostel, Leo Apostel, Dirk Baeyens, Koen Boey, Paula Burghgraeve, Erik Coryn, Filip Delmotte, Armand De Meyer, Ri De Ridder, Filip De Roeck, Rudy Doom, Miel Dullaert, John Goubin, Luc Heyerick, Jaap Kruithof, Dirk Martin, Magda Michielsens, André Mommen, Antoon Roosens, Robert Stallaerts, Raf Vandenbussche, Hugo Van den Enden, Michel Vanhoorne, Juul Verhelst, Hans Verstraeten, Jenny Walry, Harry Willekens

Redactie en administratie

Snoekstraat 107

9000 Gent

091/25.38.53

Door toezending van een artikel verklaart de auteur zich akkoord dat het artikel voorgelegd wordt ter beoordeling aan de redactieraad en aan de medewerkers van het VMT die de redactie nuttig oordeelt te raadplegen.

Alle mogelijke suggesties... én inzendingen (in voorkeurspelling a.u.b.!) zijn welkom.

Het VMT verschijnt 4 maal per jaar – in maart, juni, september, december

*Jaarabonnement : 550 fr (losse nummers 150 fr.); instellingen en bibliotheken : 650 fr. te storten op ASLK 001-1897469-31

*Het abonnement wordt automatisch verlengd, tenzij bij schriftelijke opzegging ten laatste twee maanden na het verschijnen van het laatste nummer van de lopende jaargang.

*Wie tevens lid wenst te worden van het Masereelfonds, betaalt 900 fr. en ontvangt naast het VMT elke maand het ledenblad AKTIEF met informatie over de werking en de publikaties.

Het **VMT** is een uitgave van het **Masereelfonds**
v.u. J. Goubin, Wolterslaan 63, 9000 Gent

DE ECHTE VOEDINGSBODEM VAN EXTREEM-RECHTS LIGT NIET IN HET MIGRANTENPROBLEEM

Na Zwitserland, Frankrijk, Denemarken en ons eigen België, of beter : Vlaanderen, heeft nu ook het Heimatland met behulp van zijn Republikaner ondubbelzinnig aangetoond dat extreem rechts in opmars is.

Ontreddering, ongeloof en morele verontwaardiging alom. Dàt kan toch niet, nu de rookpluim van de gasovens amper verzwonden is, nu niemand nog kàn beweren dat hij het niet weet. En toch duikt het bruine monster weer op, gezond en wel, op een plaats waar men het niet had verwacht : van uit de volkswijken van onze grootsteden, de bastions van onze arbeidersbeweging.

Het kan dus wèl. En wat méér is : het ziet er niet naar uit dat we hier te doen hebben met een late opflakking, een voorbijgaand krisisverschijnsel op het raakvlak van verschillende culturen. Het zou veeleer om een nieuwe start kunnen gaan, het begin van een nieuwe triomftocht voor lebensraum, letterlijk en figuurlijk, naar een politiek landschap waar nog slechts plaats is voor overwinnaars en overwonnenen. Een triomftocht met behulp van nieuwe technologieën, waarbij vergeleken de nazipraktijken slechts stuntelig amateurisme zouden geweest zijn.

Hopelijk wordt mijn vrees niet bewaarheid. Het risico is echter te groot om na te laten NU alarm te slaan. Zoniet riskeren we weldra te moeten vast stellen dat de nog tamelijk deftige wegbereiders van vandaag ons allen, met inbegrip van hun kiezers, zullen terugvoeren naar het land van Nacht und Nebel.

De opmerkelijke opmars van extreem rechts gebeurt met als achtergrond het migrantenprobleem. Het is dan ook niet te verwonderen dat bij de eerste reacties gezocht wordt naar een andere, betere aanpak van onthaal, integratie en stemrecht van migranten in het kader van een multiculturele samenleving.

Het migrantenprobleem is echter, naar ik vermoed, eerder een toevallige, niet-essentiële factor. Van Marseille over Antwerpen tot

Berlijn speelt het migrantenprobleem veeleer de rol van katalysator, die wel het proces versnelt maar er niet de essentie van uit maakt. Zelfs bij ontstentenis van het migrantenprobleem zou extreem rechts vandaag een voldoende vruchtbare voedingsbodem vinden voor zijn ontwikkeling.

Het Vlaams Blok, Le Pen achterna, legt trouwens niet al zijn eieren in diezelfde korf. Het verklikkersinitiatief tegenover leraars die hun maatschappelijk plicht vervullen is hiervan een illustratie. De houding van het Vlaams Blok inzake misdadbesteding en abortus bvb. zijn hiervan andere voorbeelden.

"Eigen volk eerst" SCHIJNT in de eerste plaats te gaan om de tegenstelling, meestal in onze verkrotte arbeiderswijken, tussen autochtone bevolking en gastarbeiders. In werkelijkheid is het veel meer : het is een coherente, verstaanbare programmatische stellingname tegenover alle grote kulturele problemen waarmee de mensen vandaag te kampen hebben, vertrekkend van de aloude reflex van zelfverdediging waarbij elk levend wezen, kudde of volk zijn eigen levensterritorium afbakent.

Op het einde van deze twintigste eeuw geraakt de mens meer en meer vervreemd van zijn samenleving. Hij verliest de pedalen. Zijn zekerheden- of het nu gaat om godsdienstig dan wel wetenschappelijk geloof- zijn aan 't wankelen gebracht. Zijn verzwindend toekomstbeeld is schimmig. Bovendien wordt die lijfelijke toekomst langs alle kanten bedreigd door rampen van ecologische of militaire aard.

Temidden van de schijnbare overvloed ervaart hij toenemende schaarste. In elk geval schaarste aan middelen om de levensomstandigheden te verbeteren, om meer geluk te brengen. De alles-overheersende liberale economie verbindt een mateloze, wilde en uitzichtloze koers naar steeds nieuwe technologie, wat steeds moeilijker en duurder wordt, met een toenemende verarming van wie niet kan, niet wil of niet mag mee draaien in de dolgedraaide technologisch mallemlen.

Het is de meest verarmde bevolkingslaag die het meest vatbaar is voor de logische oplossing die er in bestaat de schaarse goederen voor zich op te eisen, en ze niet te delen met de zichtbare en herkenbare burens die hun gelijke zijn, en toch zo verschillend, de enigen waarmee hij denkt zich te kunnen meten, die hij aan kan.

De primitieve reflex tot levensbehoud blijft niet beperkt tot de armste lagen : de toenemende schaarste bedreigt immers de levenswijze van alle min of meer welvarende volkeren die tot nu toe de wereldmarkt beheersten. De beperktheid van die markt, van de grondstoffen en van het ecologisch patrimonium hypothekeert de toekomst.

Belangrijk is dat de veralgemeende vrees voor een toekomst van schaarste en armoë, het terrein waarop extreem rechts kan groeien, wonderwel begeleid wordt door de opvattingen van de heersende klasse dat alleen een nog grotere, „snellere groei de mensen uit hun mizerie kan helpen. Als waanzinnig blijft men aanhollen achter groeiwota's van het BNP, zonder te merken dat deze in versneld tempo vernielingskwota's aan 't worden zijn.

De lineaire stijging van de productie geeft aanleiding tot een exponentiële stijging van de milieukost. Niet het beperken van de milieuvernieling wordt geprogrammeerd, wel de ontwikkeling van een bloeiende en winstgevende milieu-industrie, die meer succes kent naarmate de andere industrietakken meer kunnen vervuilen. Alle produktiekosten krijgen een snel stijgende milieukomponente, die onvermijdelijk een inflatoir karakter hebben ('de vervuiler betaalt' is een economische onmogelijkheid).

Een dergelijke evolutie moet leiden én naar een toenemende verarming binnen elke volksgemeenschap (en dus tot voedsel voor de struggle for life dat vertaald wordt door eigen volk eerst), èn naar een verhoogde dominantie van de technologisch hoog-ontwikkelde landen, waardoor in gans de wereld het rechts nationalisme voedsel krijgt, wat steeds leidt tot gewelddadige conflicten.

Voor 't ogenblik is dit proces wereldwijd aan gang. Wat in de voorbije periode beperkt bleef tot de groei van allerhande fundamentalistische secten en een vernieuwde aantrekkingskracht van het irrationele, is vandaag aan 't doorbreken op het politieke vlak. De korrupte burgerlijke democratie, die wij tegen beter weten in blijven propageren als HET model voor de wereld, is niet bij machte daar tegen enig serieus weerwerk te leveren. Het enig effect van de extreem-rechtse doorbraak bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen in ons land is de aanstelling van een regeringskommissaris voor het migrantenbeleid... terwijl alle andere aspecten van het beleid bijdragen tot het vruchtbaar maken van de grond waarop het rechts extremisme gedijt.

Ook de linkerzijde is de kluts kwijt, en weet niets beters te vinden dan te gaan betogen tegen de uitspraak van 17 % van het kiezers-korps, wat als enig effect heeft haar eigen geloofwaardigheid nog meer te ondergraven. In 't beste geval gaan stemmen op om de armoë van de eigen bevolking èn van de gastarbeiders te gaan bestrijden, maar ook hier ontbreekt elke strategie ten gronde.

Mijn konklusie bekijkt de toekomst dan ook niet door een roze bril: door de totale ontsporing van de kapitalistische groei, die toenemende schaarste veroorzaakt in alle bereiken van de menselijke levensbehoeften, worden voorwaarden gekreëerd voor een vlucht in het fundamentalistisch reductionisme van "Het eigen volk eerst", en dit overal ter wereld. Het gevolg daarvan is de toenemende macht van extreem rechts en het wereldwijd toenemen van conflicten, die met de beschikbare middelen angstwekkende dimensies kunnen krijgen en de toekomst van de mensheid kunnen hypotheren.

Alle klassieke politieke middelen ter bestrijding van de extreemrechtse vloedgolf die daarvan het gevolg zal zijn, zullen falen omdat de problematiek op een ander vlak ligt. Buiten een totale, revolutionaire ommekeer van gans ons productie- en consumptiemodel, is er geen oplossing te verwachten. Gezien er daartoe nauwelijks een aanzet is te bespeuren, put ik nog enige hoop uit de mogelijkheid dat ik mij ten gronde vergis.

DE MILITAIRE SECTOR: ECONOMISCHE EN POLITIEKE AFHANKELIJKHEID VOOR ONTWIKKELINGSLANDEN EN INDUSTRIELANDEN

1. Inleiding

1.1 De onafhankelijkheid van ontwikkelingslanden

Derde Wereldlanden hebben de laatste decennia veel geld uitgegeven aan wapenaankopen in de industrielanden. Hun deviezenvoorraad is hierdoor sterk geslonken en de schuldenlast gestegen. Vermits wapens onproductieve goederen zijn, moeten de schulden met de opbrengst van andere goederen betaald worden. Dit stelt heel wat landen voor problemen.

De intentie van dit artikel is na te gaan of wapenaankopen het beoogde doel bereiken. Men mag aannemen dat wapens gekocht worden om de nationale veiligheid te verzekeren en de onafhankelijkheid te waarborgen. In de praktijk is dit niet steeds het geval. Wapenleveranciers kunnen de leveringen zo regelen dat in een conflictsituatie zij hun invloed behouden. Recente oorlogen tonen aan dat niet alleen de rivaliserende partijen over het oorlogsresultaat beslissen. In het conflict tussen Tsjaad en Libyë heeft Frankrijk een determinerende rol gespeeld. In de oorlog Iran-Irak heeft nu eens de ene, dan weer de andere partij de bovenhand gehaald, al naargelang de leveranciers van wapenmateriaal bereid waren de embargo's te doorbreken. De spanningen tussen "Contra's" en Sandinistas" in Nicaragua worden medebepaald door de steun van de U.S.A. aan de ene partij en van de U.S.S.R. aan de andere. De politiek van zowel de V.S. als U.S.S.R. bestaat erin wapens te leveren totdat ze invloed bekomen¹. De vraag kan terecht gesteld worden of wapenaankopen de ontwikkelingslanden meer onafhankelijkheid hebben verleend? Soms is het omgekeerde gebleken.

1.2. Enkele gegevens

Het SIPRI jaarboek 1986² raamt de militaire uitgaven over de wereld

op \$ 850 miljard. Voor 1987 wil SIPRI geen cijfers geven, omdat zowel voor de Sovjet Unie als voor China niet voldoende gegevens voorhanden zijn om nauwkeurige schattingen te verrichten³.

Ook het SIPRI jaarboek 1988 geeft geen preciese cijfers, maar spectaculaire wijzigingen schijnen er niet te zijn.

De dalende trend die rond 1983 begon, heeft blijkbaar in 1985 zijn laagste punt gekend. Een stijgende tendens is sindsdien waarneembaar.

De belangrijkste exporteur van wapens naar de derde wereld, in de periode 1971-85, is de Sovjet Unie, met 36,6% van de totale wereldexport, gevolgd door de Verenigde Staten met 31,3%⁴. Op de derde plaats komt Frankrijk met 11,5%. Het totale aandeel van de U.S.S.R. en de U.S.A. is nochtans afgenomen ten voordele van de Europese leveranciers, met Frankrijk vooraan. Ook de derde wereld neemt een steeds groter aandeel in de totale wapenexport, van 3,3% in 1977-81 tot 4,5% in 1982-86⁵. Hier zijn de belangrijkste producenten Brazilië en Israël. De export van militair materiaal door de derde wereld heeft voor het overgrote deel de derde wereld als eindbestemming. Alhoewel in % uitgedrukt dit aandeel niet zo hoog is, is het belang ervan onmiskenbaar en zal de stijgende trend zich zeker doorzetten.

Volgens SIPRI berekeningen kan zowat 25% van de totale buitenlandse schuld van de derde wereld aan wapenaankopen worden toegeschreven⁶. De schuldenlast heeft consequenties voor de aankopen van wapenmateriaal, alhoewel internationale financieringsinstellingen zich niet dikwijls verzet hebben tegen deze niet-productieve aankopen. Wel kwam er reactie wanneer landen als Brazilië en Mexico dreigden intrestbetalingen te stoppen of, zoals Peru, de terugbetalingen te beperken tot 10% van de exportinkomsten.

De belangrijkste klant van militair materiaal is het Midden-Oosten met ongeveer de helft van alle wapenexporten naar de derde wereld. Wapenimport naar Afrika steeg sterk in de zeventiger jaren, vooral dan naar Noord-Afrika. Wat Azië betreft, heeft de Vietnam oorlog voor import gezorgd in de regio van het Verre Oosten; Pakistan zorgde als buffer voor Afganistan voor stijgende wapenimport en ook India's wapenproductie en wapenimport steeg sneller dan de gemiddelde stijging voor de derde wereld. Anderzijds hebben landen als Israël, Zuid-Afrika, Zuid-Korea en Brazilië hun import doen dalen om het met eigen produktie te compenseren. Een nieuwe trend, in vergelijking met de zeventiger jaren, is dat meer ontwikkelingslanden wapens importeren, daar waar vroeger slechts een 25-tal landen zowat 90% van de

import voor zich namen.

Door talrijke boycots heeft Zuid-Afrika een eigen militaire industrie ontwikkeld, zodat het minder van Westerse import afhankelijk werd. Israël deed hetzelfde, om meer deviezen in het land te houden en uiteraard omdat het een belangrijke verbruiker van wapenmateriaal is. Israël heeft trouwens een reputatie van wapenproducent opgebouwd, omdat het één van de weinige producenten is die ook materiaal heeft uitgetest. Brazilië is de tweede wapenexporteur na Israël. De privé-sector heeft er de militaire productie sterk ontwikkeld, met onderdelen en co-productie van de U.S.A. Toch kon Brazilië op deze wijze haar bewapening minder afhankelijk maken van de Verenigde Staten. Brazilië is een handige alternatieve exporteur naar landen die minder goede relaties met het Westen hebben. Het produceert ook goedkoper dan het Westen, waarvan het veel gecopieerd heeft.

2. Oorzaken van militarisering

2.1. Elke onafhankelijke staat heeft het recht zijn territorium te beveiligen. Daarvoor heeft het een leger nodig, dat over het nodige materiaal dient te beschikken. Clausewitz behandelt de nationale veiligheid in zijn boek "Vom Kriege" (1832). Hij analyseert de soevereine staat die geen autoriteit boven zich erkent. Ook vandaag blijven zijn theorieën hun waarde behouden. Om zich te beveiligen zullen naties echter niet aarzelen in sommige conflicten tussen te komen, wanneer ze er op termijn een bedreiging voor zichzelf inzien. Militaire interventies zoals van de U.S.A. in Korea of Vietnam, van de U.S.S.R. in Afganistan, kunnen als zodanig beschouwd worden.

2.2. Paul Baran is er van overtuigd dat de oorzaak voor de bewapening van de derde wereld moet gezocht worden in de vrees van de machthebbers voor interne agressie, wat dan tot interne repressie leidt⁷. Dit is zeker het geval geweest voor jonge landen in hun eerste jaren van onafhankelijkheid. Daarnaast bestaat er een dichotomie in termen van inkomensverdeling tussen enerzijds de elite, die de produktiemiddelen en de politieke macht controleert, en anderzijds de massa.

Indien de elite haar macht wil handhaven, kan ze dit door repressie en gebruik van geweld (wapens).

2.3. Naast de twee hogervermelde punten geeft Whynes⁸ nog enkele andere oorzaken voor de groei van militaire uitgaven in ontwikkelingslanden. Ten eerste is de gebrekkige *budgettaire* controle een manier om defensieuitgaven te doen stijgen. Indien enkele

militairen zich binnen het politieke bestel sterk voelen, zullen ze nieuwe en hoge militaire uitgaven kunnen doordrukken. Dit gebeurt vooral in landen met een slecht gestructureerde defensie, dus de meest kwetsbaren.

Ten tweede is er het militair- industrieel complex. Deze grote industrieën moeten afzetmarkten vinden voor hun produkten. Volgens KEYNES kunnen de steeds hogere inkomens niet voldoende consumptie waarborgen en is de militaire industrie stabilizerend. Volgens de marxisten zal de groei van de output de vraag overtreffen, wat leidt tot winstvermindering en daling in de accumulatie en groei⁹. Ook E. Mandel stelt dat de bewapeningsindustrie een goede investering is voor surplus kapitaal¹⁰. Het investeren van overtollige kapitalen in de bewapeningsnijverheid verhoogt de totale waarde en meerwaarde van de produktie. De wapennijverheid reproduceert niets. Van kanonnen of tanks maakt men geen grondstoffen, zij verdwijnen uit het reproductieproces.

Als derde bewapeningsoorzaak ziet Whynes de nationale identiteit van de jonge landen die hen aanzet een militaire macht te ontplooiën.

Het vierde punt tenslotte betreft het imperialisme dat de taak van het kolonialisme heeft overgenomen en de supermachten toelaat controle te behouden over de jonge landen.

3. Afhankelijkheid

Wapenaankopen zijn voor ontwikkelingslanden zo kostelijk, dat zij de economische ontwikkeling kunnen beïnvloeden. Gezien het grote belang van dergelijke contracten, speelden niet alleen technische aspecten, maar ook politieke aspecten een rol in de eindbeslissing. Voor de leveranciers was het soms gunstiger een kontrakt op lange termijn af te sluiten, in het begin iets goedkoper te zijn maar tevens de zekerheid van afzetmogelijkheden te hebben.

Zowel industrielanden als ontwikkelingslanden hebben allerlei verschillende samenwerkingsvormen gezocht. Al naargelang de samenwerking constateert men echter grote of minder grote afhankelijkheid.

Hierna zal getracht worden enkele afhankelijkheidsvormen aan te geven. De wapenhandel evolueert echter snel en nieuwe vormen brengen nieuwe afhankelijkheden mee. De lijst hieronder is dus niet volledig.

De bedoeling van wapenaankopen is de politieke en economische onafhankelijkheid van een land vergroten. Hoe is het nu gesteld na de wapenaankopen? Wordt de beoogde doelstelling wel bereikt?

In de praktijk constateren we dat wapenaankopen dikwijls met een of andere vorm van afhankelijkheid gepaard gaan. We onderscheiden volgende vormen, maar de opsomming is niet volledig.

1. De afhankelijkheid van de koper die zijn militair materiaal bij slechts één leverancier koopt.
2. Het invoeren van wapens wordt gefinancierd door export, in casu grondstoffen. Dus economische afhankelijkheid.
3. De (gedeeltelijke?) beslissingsmacht van de wapenleverancier in geval van gewapend conflict. M.a.w. hoe onafhankelijk zijn ontwikkelingslanden.
4. De interdependentie. Soms zijn zowel de leverancier als de klant van elkaar afhankelijk.

3.1. De afhankelijkheid van de koper die zijn militair materiaal bij slechts één leverancier koopt.

Tot het einde der zeventiger jaren bevoorraadden de ontwikkelingslanden zich grotendeels bij de grootmachten.

Sindsdien is het aantal producenten van militair materiaal, ook in de derde wereld, sterk gestegen. Landen met slechts één wapenleverancier zijn verminderd, maar met één dominerende leverancier blijven een belangrijke groep. Wapenleveringen spelen een grote rol zowel economisch, technologisch als politiek (zie tabel 1 en 2, SIPRI). Het aantal kopers, voor wie één leverancier overwegend is verminderde wel sinds 1970 en dit vooral voor de "semi-monopoliepositie", van de U.S.A. en Groot-Brittanië. De Sovjet Unie, met een kleiner aantal maar meer afhankelijke klanten, behield zijn positie als monopolieleverancier, zowel als Frankrijk¹¹. De nieuwe spanningen in de Oost-West relaties, rond 1980, alsook de economische crisis in de ontwikkelingslanden, leidde weer naar een beperking van het aantal wapenleveranciers aan ontwikkelingslanden.

Het nadeel om bij diverse leveranciers te kopen is dat het risico vergroot dat de materialen niet op elkaar zijn afgestemd. Vermits het dan ook over kleinere hoeveelheden gaat - wegens de spreiding - kunnen ook minder gunstige voorwaarden verkregen worden en laat de "service na verkoop" nogal eens te wensen over. Koopt men slechts bij één leverancier, dan kan deze zijn productieplanning beter

opstellen. Werkgelegenheid wordt gedurende een min of meer lange periode verzekerd en investeringen houden minder risico's in. De leverancier zal ook gemakkelijker geneigd zijn trainingsprogramma's te voorzien of een onderhoudsploeg ter plaatse sturen.

Dit systeem moet dus kostenbesparend werken. De reden waarom een land zulke afhankelijkheid aanvaardt, kan verschillend zijn. Zo zal een ontwikkelingsland met een lage industrialisatiegraad en praktisch geen mogelijkheden van Research and Development, gemakkelijk deze afhankelijkheid aanvaarden.

In feite bestaan er praktisch geen staten die alle militair materiaal in hetzelfde land aankopen. Het is trouwens weinig waarschijnlijk dat één land interessante prijzen zou kunnen bieden zowel voor vliegtuigen, schepen, tanks, legeruniformen, enz... Maar de dependentie is uiteraard reeds groot wanneer men voor de volledige luchtmacht op één leverancier is aangewezen.

Table 1. Number of Third World recipients with a high dependence on one supplier, by major suppliers 1971-85

Level of dependence	Number of Third World recipients per supplier				Total Third World recipients
	USA	USSR	France	UK	
<i>Dependence > 90%</i>					
1971-75	13	12	3	4	99
1976-80	6	11	2	6	107
1981-85	6	14	4	2	108
<i>Dependence > 66%</i>					
1971-75	25	14	9	5	99
1976-80	16	19	7	7	107
1981-85	14	19	6	3	108
<i>Dependence > 50%</i>					
1971-75	31	19	12	8	99
1976-80	21	20	12	8	107
1981-85	22	23	16	5	108

Source: SIPRI data base.

Table 2. Number of Third World countries importing major weapons from more than one supplier grouping, 1971-85

Joint supplier grouping	Number of recipients supplied														
	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
USSR + USA	3	3	1	1	4	6	5	7	4	6	6	3	4	3	3
USA + NATO-Europe	24	20	21	23	26	25	27	30	21	29	32	29	31	26	18
USSR + NATO-Europe	5	4	4	3	5	11	10	13	14	12	11	7	9	7	9
USSR + Third World	0	0	2	2	1	3	3	3	9	5	5	3	3	4	2
USA + Third World	4	5	3	3	5	9	4	7	6	8	12	9	15	8	9
NATO-Europe + Third World	3	0	4	4	4	9	7	12	12	13	15	16	18	12	9

Notes:

NATO-Europe: West European NATO-member countries

Third World: Third World countries

Source: SIPRI data base.

Ontwikkelingslanden hebben meestal nauwe banden met één der grote mogendheden. Dit kan uit een traditie gegroeid zijn, bijvoorbeeld uit de koloniale periode, maar het kan eveneens een relatief nieuw bondgenootschap zijn, bijvoorbeeld met de Verenigde Staten of de Sovjet Unie. Deze laatsten hebben er veel voor over om hun invloedssfeer uit te breiden. Invloed kan men verkrijgen door militair materiaal te verkopen, of beter nog, in een eerste periode te schenken, mits een aantal garanties te bekomen. Zo hebben de Verenigde Staten nooit geweigerd basismateriaal te verkopen, zelfs aan regimes die hen niet zo gunstig gezind waren, omdat hierdoor een afhankelijkheid ontstaat of blijft bestaan. Ex-minister van Defensie James Schlessinger stelde het zo: "De invloed van leveranciers is van kapitaal belang en deze relatie is van lange duur, want indien staten militaire goederen wensen te kopen, verkiezen we dat ze door de Verenigde Staten geleverd worden, liever dan door een ander, die ons vijandig gezind, of neutraal is"¹².

Dit streven naar afhankelijkheid wordt nog verduidelijkt door M. Klare¹³: "Het geval Chili is een duidelijk voorbeeld van de relatie tussen strategische objectieven en wapenhandel. Alhoewel Washington de meeste hulp aan het Allende-regime had opgeschort, om het regime te destabiliseren, gaf het Pentagon meer dan 25 miljoen dollar krediet voor het aankopen van militair materiaal en hield het regelmatig vergaderingen met hoge Chileense officieren. Zodoende stonden verscheidene hooggeplaatste Amerikanen in een goede relatie met deze officieren, terwijl deze onder elkaar een samenzwering tegen de regering van de Unidad Popular voorbereidden".

Wapens geven toegang tot politieke en militaire elites. Daarom hebben de U.S.A. militaire programma's opgezet voor de meeste Latijns-Amerikaanse landen, alhoewel er geen militaire bedreiging of nood aan wapens bestond. Het gebeurde omdat de U.S.A. van oordeel was dat in deze regio de militairen een grote rol speelden. Hetzelfde geldt voor de Sovjet Unie, dat trachtte invloed te krijgen bij de militaire elites door het verkopen van wapens aan landen als Indonesië en India¹⁴.

Soms vervalt het drukkingselement van wapenleveringen, zoals in de Filippijnen waar Washington gekant was tegen de mensenrechtenpolitiek van Marcos, maar waar protest vruchteloos bleef omdat de V.S. te afhankelijk zijn van de militaire bases die het in dat land bezit.

Henry Kissinger, tijdens zijn pendeldiplomatie tussen Israël en Egypte, gebruikte eveneens wapenleveringen voor zijn buitenlandse politiek, om zodoende deze landen tot toegevingen te dwingen. Met

succes hebben de V.S. een oorlog kunnen vermijden tussen Griekenland en Turkije in 1967, maar in 1974 kon de bezetting van Cyprus door Turkije niet worden vermeden.

De afhankelijkheid van de koper die zijn militair materiaal bij slechts één leverancier koopt, is ongetwijfeld groot. Theoretisch is dit het goedkoopste systeem, maar dit is in de praktijk niet waar, wegens de monopoliepositie van de leverancier. De meeste voordelen gaan dan ook naar de leverancier.

3.2. Het invoeren van wapens wordt gefinancierd door export, in casu grondstoffen. Dus economische afhankelijkheid.

Sinds een twintig à dertigtal jaren heeft men in een aantal ontwikkelingslanden petroleum gevonden. Deze landen zagen tegelijkertijd de grote transnationale ondernemingen bij hen investeren. De buitenlandse investeerders ontgonnen olie en exporteerden het. Je hoeft er weinig voor te doen en krijgt er nog geld voor bovendien. Het was een onverwachte bron van rijkdom.

Zeer vlug werden deze ontwikkelingslanden ook afhankelijk van de nieuwe inkomsten, die meestal besteed werden aan import van luxe- of consumptiegoederen, maar ook voor investeringsgoederen.

Prijzen van consumptie- en investeringsgoederen stijgen echter sneller dan prijzen van grondstoffen. Voor een aantal grondstoffen zijn de prijzen trouwens niet gestegen. Om dan te blijven importeren zoals men gewend was, moest er dus meer geproduceerd worden. Dit leidt dan weer tot overproductie en daling van de prijs.

In deze ruil tussen industrie- en ontwikkelingslanden hebben - zoals steeds - de sterksten het gehaald. De inkomsten van olieproducerende ontwikkelingslanden stegen weliswaar, maar de import van afgewerkte produkten, waaronder wapens, steeg sneller en het betalingsbalansdeficit bleef voor de meeste ontwikkelingslanden bestaan.

De ontwikkelingslanden zijn er niet in geslaagd de prijsstijging van olie in hun voordeel te benutten. De olieproducenten zijn meer afhankelijk geworden van import en export. De arme ontwikkelingslanden, die zonder grondstoffen, hebben vooral hogere importprijzen moeten betalen. Van solidariteit tussen derde wereldlanden, vooral dan tussen de rijke Arabische olieproducenten en de armste Afrikaanse landen, is niet veel te zien geweest.

Prof. B. Rolling¹⁵ stelt dat de industrielanden zonder grondstoffen

onmiddellijk in een economische crisis terecht komen. Hij vindt het onaanvaardbaar dat de Verenigde Staten bereid zijn oorlog te voeren tegen derde wereldlanden om hun grondstoffenbevoorrading veilig te stellen.

Het merendeel van de grondstoffen wordt naar Westerse landen geëxporteerd en vormen de garantie voor onze welvaart. Van alle grondstoffen wordt dan weer 10% voor militaire productie gebruikt¹⁶ en aan het economisch circuit onttrokken. Het TOLBA-rapport stelt het als volgt¹⁷: "de belangrijke wapenuitgaven vormen een hinderpaal voor de economische politiek die tegen de crisis tracht te ageren. Deze uitgaven monden uit op een supplementaire vraag zonder goederen te produceren die verkoopbaar zijn. Het bevordert dus het probleem van de inflatie". De import van wapenmateriaal kan de ontwikkelingslanden geen meerwaarde bezorgen. Daarom zijn ze inflattoir. Slechts de exporteur kan er een beperkt voordeel uit halen, dat zelden kostendekkend is. Wanneer men over de link "grondstoffen - wapenhandel" spreekt, denkt men in de eerste plaats aan petroleum. Deze komt grotendeels uit het Midden-Oosten, dat in de periode 1971-85 ongeveer 50% van alle wapens naar de derde wereld importeerde¹⁸. Motiveringen voor wapenhandel met deze regio zijn velerlei 1. Gewoon zoveel mogelijk verkopen waar kan verkocht worden. Vermits deze regio sinds 1948 spanningen kent, is het een eventuele klant. 2. Om de petroleumbevoorrading veilig te stellen wordt geleverd wat deze landen vragen en dikwijls is dat wapenmateriaal. 3. Voor de Westerse landen is het interessant wapens te verkopen aan landen die over deviezen beschikken; dit is het geval met de petroleumproducenten. 4. Het Midden-Oosten is van strategisch belang, daarom zijn de grootmachten er aanwezig en ontstaat er een opbod van (militaire) bijstand. 5. Sommige van deze landen willen de rol van dominerende mogendheid spelen; Iran vóór 1979 alsook Saoedi-Arabië, Syrië of Irak. 6. Het exporteren van militair materiaal naar het Midden-Oosten heeft voor de leveranciers een economisch belang. De olierekening is erg kostelijk geworden en wapenleveringen vormen een compensatie voor deze kosten. Zodoende werd een deel van de olieprijsverhoging gecompenseerd. 7. Tenslotte spelen godsdienstige en politieke overwegingen een rol in deze bewapening.

3.3. De (gedeeltelijke ?) beslissingsmacht van de wapenleverancier in geval van gewapend conflict. M.a.w. hoe onafhankelijk zijn ontwikkelingslanden?

Deze afhankelijkheidsvorm komt vooral voor bij landen met beperkt aantal wapenleveranciers of kleinere landen.

Een land, dat wapenmateriaal koopt en cash betaalt, zal weinig afhankelijk zijn; maar dit komt zelden voor. Wil het ontwikkelingsland trouwens een zekere greep behouden op zijn leverancier, dan zal het b.v. kredieten vragen om gemakkelijker druk te kunnen uitoefenen.

In geval van gewapend conflict is het voor een ontwikkelingsland essentieel zijn bevoorradings veilig te stellen. Weinige landen hebben zulke stocks dat ze een gewapend conflict gedurende een min of meer lange periode kunnen volhouden. Indien op dat ogenblik de leverancier weigert te leveren, is het conflict zo goed als beëindigd. Dit betekent dat de leverancier beslist of een bepaald land een conflict mag uitvechten of niet en zelfs of het mag winnen of niet. Het derde wereldland is dan volledig overgelaten aan de goede wil van het toeleveringsland. Het zal een hoge prijs dienen te betalen voor zijn "onafhankelijkheid". Dergelijke situaties komen in min of meer gelijkaardige vorm frequent voor. Zo is er bijvoorbeeld de Franse politiek in Tsjaad, de afhankelijkheid van Israël t.o.v. de Verenigde Staten (alhoewel hier ook van interdependentie sprake is), Iran (1979) Zaïre (maart 1977 en mei 1978) met de Franse en Belgische rechtstreekse interventie, Somalië dat door de Sovjet bondgenoot in de steek werd gelaten.

De onafhankelijkheid van een land is dus geen erg stabiel gegeven. Het kan aangetast worden door een reeks van factoren, die totaal buiten de wil van het land zelf liggen. Dikwijls hebben landen hun onafhankelijkheid of afhankelijkheid te danken of te wijten aan het al of niet optreden van één der grootmachten. In geval van spanning of conflict is het zelden dat kleine landen zelf over hun toekomst beschikken.

3.4. De interdependentie

Indien tussen twee staten een wederzijdse afhankelijkheid bestaat, zodat beiden van elkaar afhangen of elkaar nodig hebben, spreekt men van interdependentie

Rosecrance en Stein onderscheiden twee benaderingen om interdependentie te bepalen¹⁹: 1. Interdependentie betekent zulk een relatie tussen twee belangen dat een verandering in de positie van één land zijn weerslag heeft in andere landen. 2. Interdependentie is een duurzame relatie en dus kostelijk om te verbreken. Vooral deze tweede definitie is erg verspreid. NYE verduidelijkt en gaat een stap verder: meestal is interdependentie asymmetrisch en niet symmetrisch. Asymmetrisch betekent afhankelijkheid in de zin van dominantie. De

afhankelijkheidsgraad van de twee staten ten opzichte van elkaar is niet gelijk. Er is een dominerende partner terwijl de andere ondergeschikt wordt.

Dit is de soort interdependentie die vaak tussen industrielanden en de derde wereld bestaat. Een onevenwichtige ruilvoet, waarbij de prijzen van afgewerkte producten (uit industrielanden) sneller stijgen dan die van grondstoffen (uit ontwikkelingslanden), schept een asymmetrische interdependentie.

Volgens de OESO²⁰ kan in een eerste fase de interdependentie de landen meer kwetsbaar maken, maar toenemende economische uitwisselingen bevorderen de welvaart en ontwikkeling in alle landen. Praktisch betekent dit dat een verbetering van de economie van industrielanden vertaald wordt door een verbetering van de betalingsbalans van de ontwikkelingslanden. Dit standpunt werd door Kissinger als volgt vervolledigd: "a world whose security, well-being, and moral fulfillment demand interdependence: a world whose people are interlinked by technology and global communications, by the danger of nuclear war, and by the worldwide thrusts of human needs; a world in which traditional structures and tenets of diplomacy are being overwhelmed"²¹.

Voor de militaire sector kent men verschillende soorten interdependentie. Zo kan een ontwikkelingsland afhankelijk zijn van een industrieland voor zijn aankopen, terwijl het industrieland voor eigen economie absoluut afzetmarkten nodig heeft voor zijn militair materiaal. De afhankelijkheid kan even goed bestaan voor het ene land uit militaire goederen, terwijl het andere economische goederen, bijvoorbeeld grondstoffen nodig heeft. Interdependentie bestaat dus zeker voor de militaire sector, maar niet alleen voor deze sector.

Als Frankrijk zoveel interesse betoont voor wapenleveringen aan het Midden-Oosten, en er zelfs verkopen aan Israël voor opschort, is het duidelijk dat enerzijds de Arabische markt belangrijker is maar anderzijds de Arabische landen over petroleum beschikken die voor de Franse economie noodzakelijk is.

In militaire zaken kan men ook een interdependentie creëren. Wanneer men bijvoorbeeld gesofistikeerd wapenmateriaal verkoopt dat regelmatig onderhoud nodig heeft alsook onderdelen, dan kan men de toelevering ervan zo regelen dat deze onmiddellijk kan worden stopgezet als bijvoorbeeld de nodige grondstoffen niet worden

geleverd. Militaire opleiding is eveneens een goede stap om invloed te bekomen.

Interdependentie is niet steeds een geval van afhankelijkheid op zichzelf. We hebben een aantal gevallen van afhankelijkheid besproken, waarbij supplementair ook nog de interdependentie een rol kan spelen. Zo bijvoorbeeld de economische compensaties. Men bestelt wapenmateriaal in het buitenland en vraagt economische compensaties. Directe compensaties betekent dan dat we bepaalde delen van het besteld materiaal zelf kunnen maken, indirecte compensaties betekent dat we in ruil voor onze bestelling, andere economische of militaire bestellingen zullen ontvangen.

Als voorbeeld kunnen we hier het contract over de "Aankoop van de Eeuw", de YF 16 vermelden.

Zowel België als Nederland hebben, elk afzonderlijk, de overeenkomst van co-productie afgesloten met General Dynamics. In beide landen wordt dus geïnvesteerd voor een productielijn die slechts beperkte tijd zal functioneren. Nadien is deze investering, gezien de hoge specialisatiegraad, niet meer voor andere doeleinden bruikbaar.

Volgens Doorenbos²² is de feitelijke toegevoegde waarde van deze productie minder dan 50%. Vele materialen dienen immers geïmporteerd te worden. Daarenboven is het een duur systeem. Rechtstreekse aankoop in de U.S.A. zou minstens 15% goedkoper zijn geweest.

In België krijgen dergelijke coproductieprogramma's dan nog een communautair aspect: de coproductie werd toevertrouwd aan SONACA/FN, dus Waalse bedrijven, waarna de Vlamingen dan weer compensaties eisen.

Het is wel juist dat dergelijke coproductie arbeidsplaatsen kan creëren, maar: - tegen welke prijs (investering) ?
- voor hoelang ?

Compensatieaankopen zijn dikwijls politieke overeenkomsten. Ze komen de economie niet ten goede. Het vereist hoge investeringen die slechts zeer tijdelijk kunnen gebruikt worden; het schept werkgelegenheid, maar niet voor lang. Het vermindert de competitiviteit, want bestellingen worden langs politieke weg bekomen en prijs of kwaliteit komen slechts op de tweede plaats.

Daar waar de aankoop van wapenmateriaal de bedoeling heeft ontwikkelingslanden hun onafhankelijkheid te garanderen, constateren

we dat dikwijls het omgekeerde resultaat bereikt wordt.

Slechts enkele vormen van interdependentie garanderen een evenwichtige relatie tussen wapenleverancier en koper. Algemeen blijft het principe gelden dat de rijke rijker, in casu de sterkste sterker wordt. Wat betreft samenwerkingsmodaliteiten zoals in compensatie-contracten, deze verstevigen de economie niet.

4. Besluit

De stijging van de oliepijzen heeft de afhankelijkheid van de ontwikkelingslanden niet kunnen afremmen. Sommige afhankelijkheidsvormen, tussen gelijkaardige partners, kunnen als aanvaardbaar beschouwd worden en bevorderen de samenwerking. Meestal is het één partner die domineert en dit is geen garantie voor goedkope prijzen. Self Reliance kan hierop een gedeeltelijk antwoord geven, maar landen riskeren zich volledig te isoleren. Daarenboven verzetten de internationale instellingen zoals IMF zich daartegen. Zij wensen vrijhandel en open grenzen. Voor jonge economieën is dit geen voordeel.

Spijts hun vraag voor "self-sufficiency" blijven de meeste derde wereldlanden afhankelijk van import uit industrielanden. Deze kan de vorm aannemen van materiaal, onderdelen, maar ook van "know-how" of technische bijstand²³. Zelfs voor wapenproducenten uit ontwikkelingslanden blijft die afhankelijkheid bestaan, om dat de technologische kennis snel evolueert en zij hierop niet onmiddellijk kunnen reageren, ook al omdat zij de middelen niet hebben en het economische te kostelijk zou zijn.

De afhankelijkheid van "know-how" is in de globale militaire handel determinerend geworden, alhoewel dit moeilijk te meten is. Noch ACDA, noch SIPRI geven hierover statistieken. De huidige trend, zo stelt SIPRI, is een toename van de handel in "weapon-related items", zoals onderdelen, componenten, "kits" die op vliegtuigen of tanks gemonteerd worden. Dit wordt geïmporteerd in plaats van volledig gebruiksklare wapensystemen. De handel wijzigt zich, de concurrentie tussen leveranciers neemt toe maar uiteindelijk verandert er niet aan de afhankelijkheid van de ontwikkelingslanden, ze is hoogstens subtieler geworden.

BIBLIOGRAFIE

1. J.L. Husbands en A. Hessing Cahn, *The Conventional Arms Transfers Talks: an experiment in mutual armstrade restraint*, in SIPRI, *Arms Transfer Limitations and Third World Security*, Oxford University Press, 1988, p. 110.
2. SIPRI: Stockholm International Peace Research Institute. SIPRI Yearbook 1986, *World Armements and Disarmement*, Oxford University Press, p. , 1986.
3. SIPRI Yearbook 1987, *World Armement and Desarmement*, Oxford University Press, p. 119, 1987.
4. M. Brzoska en T. Ohlson, *Arms Transfers to the Third World 1971-85*, SIPRI, Oxford University Press, p. 13.
5. SIPRI Yearbook 1987, op.cit., p. 197.
6. SIPRI Yearbook 1984, p. 13.
7. P. Baran, *The Political Economy of Growth*, New York, 1962, p. 96.
8. D. Whynes, *The Economics of Third World Military Expenditure*, 1979, p. 16.
9. D. Whynes, op.cit., p. 26.
10. E. Mandel, Reynders, Breuker, *Politieke Economie van de Bewapening*, Bulletin n° 16, Stichting Polemologische Bibliotheek, Leiden, 1976.
11. M. Brzoska en T. Ohlson, op.cit., p. 11.
12. U.S. Congress, Committee on Foreign Affairs, Fiscal Year 1975, Foreign Assistance Request, Hearings, 93rd Congress, 2nd session, 1974, p. 50.
13. M. Klare, *Political Economy of Arms Sales*, Bulletin of the Atomic Scientists, nov. 1976.
14. A. Pierre, *The Global Politics of Arms Sales*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1982, p. 15.
15. Prof. B. Roling is de stichter geweest van het Polemologisch Instituut te Groningen. Zie ook *Transaktie*, 1984-3, p. 273-280.
16. I. Lindemans, *Economische en Sociale gevolgen van de bewapeningswedloop en de ontwapening*, Tijdschrift voor Diplomatie, 5, jan. 1981, p. 263.
17. TOBLA-rapport, 25ste sessie van de UNO, uit: *Croissance des Jeunes Nations*, Paris, n° 243, Oct. 1982, p. 22.
18. M. Brzoska en T. Ohlson, SIPRI, op.cit., p. 3.
19. R. Rosecrance and A. Stein, *Interdependence: Myth or Reality?* World Politics 1, 1973, p. 5.
20. Organisatie voor Economische en Sociale Ontwikkeling.
21. R. Vayrynen, *Interdependence vs. Self Reliance: two approaches to International Economic Relations*, Tampere Peace Research Institute, Research Reports n° 16, 1978, p. 14.
22. M. Doorenbos, *Bewapening, een uitgave van de Stichting Studium Generale*, Technische Hogeschool te Delft, 1982, p. 100.
23. M. Klare, *The Arms Trade: Changing Patterns in the 1980's*, in *Third World Quarterly*, October 1987, p. 1.267.

DE REGULATIETHEORIE VOORBIJ. DE KAPITALISTISCHE ONTWIKKELING ALS OPEN PROCES MET EEN KOMPLEX REFERENTIEKADER.

Nadat de linkse en met name marxistische theorievorming in het afgelopen decennium wat in de versukkeling was geraakt, is het tij in de meest recente jaren weer een beetje gekeerd. Dit is te danken aan de Franse "theorie de la régulation", waarvan de oorsprong teruggaat tot in het midden van de jaren zeventig. Internationale faam kreeg de regulatietheorie met het verschijnen van de Engelse vertaling van de dissertatie van Michel Aglietta "Régulation et crises du capitalisme" (1979; Frans origineel 1976). In de jaren tachtig is deze theorie in Europa uitgegroeid tot één van de meest bediscussieerde politiek-ekonomische aanzetten - met een zekere invloed zelfs buiten de context van de marxistische traditie. Maar sinds de 'crisis van het marxisme', vooral sinds de terloorgang van de althusseriaanse variant ervan, hebben etiketten als marxistisch ook veel van hun vroegere betekenis verloren. Zo plaatst zich dan ook Robert Boyer, tegenwoordig naast Alain Lipietz de invloedrijkste vertegenwoordiger van de regulatietheorie - althans buiten Frankrijk - niet meer expliciet in de marxistische traditie.

De aantrekkingskracht van de regulatietheorie lijkt uit te gaan van haar pretentie een nieuw analytisch model en begrippenapparaat voor de *omvattende* verklaring van de ontwikkeling van de kapitalistische ekonomie *als sociaal stelsel* alsmede in het bijzonder van de tegenwoordige restructureringsfase ervan te presenteren. De centrale begrippen van de regulatietheorie zijn "accumulatieregime" en "regulatiewijze" en haar globaal onderwerp is de opeenvolging van kapitalistische ontwikkelingsfasen. Het kernverhaal luidt dat er in elke fase een bepaald logisch patroon zit in de relatie tussen kapitalistische accumulatie en een specifieke set van politiek-sociale en normatieve instituties; de regulatiewijze. Overeenkomstig Marx' zicht op de productieverhoudingen die afwisselend de ontwikkeling van de produktiekrachten óf bevorderen óf belemmeren zorgt in de regulatietheorie een regulatiewijze zolang voor een relatief ongestoord accumulatieproces als zij beantwoordt aan bepaalde historische vereisten van de accumulatie. Wordt de regulatiewijze inadequaats, dan

geraakt het accumulatieregime in een crisis. Als wezenlijke elementen van de regulatiewijze van het naoorlogse, "fordistische" accumulatieregime met massaproductie voor massaconsumptie identificeert de regulatietheorie a) het compromis tussen arbeid en kapitaal dat de (reformistische) aanvaarding van het kapitalisme door de arbeidersbeweging en de aanvaarding van looneisen door het kapitaal behelst, b) de (keynesiaanse) welvaartsstaat en c) de Amerikaanse dominantie. Vanaf eind jaren zestig werd deze regulatiewijze echter toenemend inadequaar en begon zij ook te eroderen, en vanaf 1974 belandde het fordisme definitief in een crisis, die inmiddels, zo wordt gesteld, het naoorlogse tijdperk tot zijn eind bracht. Het tegenwoordige kapitalisme vereist een nieuwe regulatiewijze.

De regulatietheorie werpt empirische en theoretische vragen op. De vragen die hier in het middelpunt zullen staan zijn of het door de regulatietheorie geponeerde logische ofwel 'systemische' patroon van maatschappelijke samenhang en verandering op zijn plaats is en of het consistent gepresenteerd wordt. In het kader van deze probleemstelling kan ook worden nagegaan of het fordisme überhaupt acceptabel is, inderdaad definitief verleden tijd is. Doorgaans zal ik me meer met de maatschappijtheoretische dan met de in engere zin economische redenering van de regulatietheorie bezighouden. Tegelijkertijd zal ik hier aandacht besteden aan een theorie, die in Europa minder bekend is, maar die zeer veel overeenkomsten met de regulatietheorie vertoont: de "social structure of accumulation approach" (vervolgens SSA genoemd) van radicale Amerikaanse politieke economen als Samuel Bowles, David Gordon en Thomas Weiskopf. De SSA-theorie legt een sterkere nadruk op machtsverhoudingen dan de regulatietheorie, onderscheidt ook duidelijker tussen structuur en handelen, maar is aan de andere kant minder gericht op het specifieke economische karakter van de afzonderlijke kapitalistische ontwikkelingsfasen en beschikt over een minder gedifferentieerd begrippenkader.

Na de kritische reconstructie van de regulatie- en de SSA-theorie zal ik in het tweede deel een theorie van open sociale systemen schetsen. Zowel de regulatie- als de SSA-theorie zijn in zekere zin systeemtheorieën, d.w.z. theorieën, waarin een maatschappelijk geheel dusdanig wordt geconcipieerd dat diverse delen of aspecten van dit geheel aan een bepaald doel beantwoorden. Het doel vormt het referentiepunt of -kader van het systeem. Als referentiekader komt in beide theorieën, en in tegenstelling tot hun ambitieuze intenties - wat vooral voor de regulatietheorie geldt -, uiteindelijk maar de winstvorming van het kapitaal in aanmerking. In het kapitalisme komt men inderdaad om deze winstvorming niet heen. Maar de theorie van de open sociale systemen houdt daarnaast ook nog rekening met de

referentiële betekenis van hegemoniale verhoudingen, die een irreductibel gewicht toekomen. Bovendien gaat deze theorie expliciet in op het mechanisme dat al dan niet ertoe leidt dat de maatschappelijke samenhang aan een gegeven referentiekader beantwoordt.

De regulatie- en de SSA-theorie besteden aan de referentieproblematiek geen aandacht, en wellicht is dat de oorzaak dat zij onder de streep ook weer als economistisch gekarakteriseerd moeten worden. Verder zijn er tal van onduidelijkheden en contradicties die tot gevolg hebben dat deze theorieën niet als consistent kunnen worden beoordeeld. Maar deze kritiek neemt niet weg dat beide de discussie over de ontwikkeling van het kapitalisme hebben gestimuleerd.

I. Kritische reconstructie.

Er verschijnt bijna geen tekst van de 'regulatieschool' die niet met een korte samenvatting van de algemene elementen van de regulatietheorie begint. Expliciete en uitvoerige theoretische uiteenzettingen zijn daarentegen zeer schaars. Veel meer dan Boyers boekje over de regulatietheorie (Boyer 1986) en een congrespaper van Lipietz uit 1984 (Engelse vertaling 1988a) is er in dat opzicht niet te vinden. Een bron die altijd weer aangehaald wordt is bovendien nog Aglietta's boek uit 1979. OP deze drie auteurs zal ik me hier dan ook voornamelijk concentreren. Rekening houden met alle mogelijke individuele nuances is niet mogelijk, maar een reconstructie is ook per definitie selectief en op de kern van een theorie gericht, die vaak alleen impliciet in de geschriften van hun vertegenwoordigers aanwezig is. In het geval van de SSA-theorie is de situatie overzichtelijker - althans vanuit een Europees perspectief. Er blijken maar twee, reeds wat gedateerde, langere algemeen-theoretische teksten te bestaan (Gordon 1980 en Gordon e.a. 1982, hfdst. 2). De theoretische constructie, die vervat is in de recentere publikaties van Gordon cs., is beperkter.

Een kritische reconstructie van beide theorieën bevat echter meer dan een beknopte samenvatting met kritische kanttekeningen. Het gaat ook steeds om het blootleggen van implicaties en vooronderstellingen alsmede om de behandeling van onderwerpen die in de teksten wel aanwezig zijn, maar die niet expliciet gethematiseerd worden.

Accumulatieregimen, regulatiewijzen en sociale accumulatiestructuren.

De basisgedachte van de regulatietheorie is dat economische processen zonder regulatie helemaal niet mogelijk zouden zijn. Zelfs een puur marktmodel bevat regulatieve elementen ofwel regulatieve

instituties¹, namelijk tenminste het eigendomsrecht, het geld en de op de één of andere manier gecodificeerde verhouding tussen arbeid en kapitaal. Deze instituties vormen dan ook voor de regulatietheorie de algemene regulatiewijze van het kapitalisme (Lipietz 1988a, 17 e.v.). Maar het kapitalisme in het algemeen is niet haar voornaamste thema. Centraal staan de afzonderlijke kapitalistische ontwikkelingsfasen die gekenmerkt zijn door specifieke accumulatieregimen en regulatiewijzen. De meeste aandacht gaat uit naar de naoorlogse fase en de actuele situatie.

Globaal onderscheidt men drie fasen: een fase met extensieve accumulatie, waarin de technische ontwikkeling maar beperkt is, een fase van intensieve accumulatie in de productiemiddelensektor en een fase met intensieve, d.w.z. technologisch innovatieve accumulatie ook in de consumptiemiddelensektor die door de, in hoge mate tayloristisch georganiseerde, massaproductie van duurzame consumptiegoederen gekenmerkt wordt (samenvattend De Vroey 1984, 47 e.v.). De exacte datering van deze drie fasen blijft vaag, maar duidelijk is in elk geval dat de laatstgenoemde, fordistische, fase gesitueerd wordt in het tijdperk van na de 2e wereldoorlog (al ligt het begin ervan, met name in de VS, al in de tijd tussen de wereldoorlogen; de "five-dollar day" in de Ford-fabrieken, die de arbeiders in staat moest stellen zelf ook T-Ford's te kunnen kopen, dateert zelfs uit 1910). Alle drie fasen komen overeen met specifieke accumulatieregimen, die weer gebaseerd zijn op specifieke regulatiewijzen.

Volgens de meest algemene omschrijving is een accumulatieregime een historische, aan bijzondere regels en normen onderworpen, specifiek gestructureerde vorm van de kapitalistische accumulatie (Aglietta 1979, 68). Minimaal houdt dit een bepaalde verdeling tussen winsten en lonen en tussen investeringen en consumptie in (Lipietz 1987, 14, Lipietz 1988a, 23) en in een wat ruimere omschrijving daarnaast ook de arbeidersorganisatie (taylorisme bijvoorbeeld), het technische systeem, de vorm van de concurrentie, de verhouding tussen economie en staat en de relatie van het kapitalisme met de niet-kapitalistische productiesegmenten (Boyer 1986, 46 en Boyer 1987, 5 en 8 e.v.; hij vermeldt hier als verder element overigens nog de "time horizon of capital formation decisions"). Bij Lipietz staat de organisatie van de arbeid onder de noemer "industrial paradigm" apart van het accumulatieregime (Leborgne/Lipietz 1987, 1).

Een regulatiewijze bestaat uit "the totality of institutional forms, networks, and explicit or implicit norms assuring the compatibility of behaviors within the framework of a regime of accumulation in conformity with the state of social relations and hence with their conflictual character" (Lipietz 1988a, 24). In de woorden van Boyer is een regulatiewijze gekarakteriseerd door "the way in which a system

as a whole functions, the conjunction of economic mechanisms associated with a given set of social relationships, of institutional forms and structures" (1979, 100; zie ook dez. 1986, 54). De regulatiewijze zorgt dus voor samenhang, comptabiliteit, aanpassing (Lipietz 1988b, 3); voor "a coherent adjustment process of the economy as a whole" (Boyer 1987, 15). Al zijn er nader beschouwd - zie de volgende paragraaf - heel wat onduidelijkheden betreffende het object van de regulatie, dan toch brengen deze citaten de grote ambitie van de regulatietheorie tot uitdrukking. Het gaat niet slechts om de analyse van de reproductie van het door tegenstellingen gekenmerkte kapitalisme in specifiek historische constellaties: "We call 'regulation of a social relation' the way in which this relation is reproduced despite and through its conflictual and contradictory character" (Lipietz 1988a, 11).

Naast de begrippen accumulatieregime en regulatiewijze hanteren de regulatietheoretici ook nog het begrip ontwikkelingsmodel dat het geheel van de twee eersten moet omschrijven (Boyer 1986, 60, Lipietz 1988b, 2). Er kan echter al hier op gewezen worden dat dit een volstrekt overbodige constructie is. Men kan een accumulatieregime eng definiëren en het dan samen met een "industriële paradigma" samenvoegen tot een ontwikkelingsmodel, maar het heeft geen zin een accumulatieregime - eng of breed gedefiniëerd - samen te voegen met een regulatiewijze. Deze twee grootheden staan niet los naast elkaar, maar hebben een inherente relatie met elkaar in die zin dat een accumulatieregime zonder regulatiewijze helemaal niet zou kunnen bestaan. De laatste structureert of reguleert het accumulatieproces op een bepaalde manier en het resultaat daarvan is dan een specifiek accumulatieregime. Een structuur bepaalt hier een proces en dit bepaalt weer een structuur. Als men het ruim genoeg omschrijft kan met het begrip accumulatieregime als overkoepelend begrip hanteren; het wijst per definitie op een regulatiewijze die erin voorondersteld is.

In de SSA-theorie brengt men niet zomaar structuren tot elkaar in relatie. Structuren en processen zijn hier duidelijk van elkaar afgebakend. Een equivalent voor het begrip accumulatieregime ontbreekt hier echter. De "social structures of accumulation" hebben betrekking op het accumulatieproces. Het vertrekpunt in de fasering van het Amerikaanse kapitalisme door de SSA-theorie (alleen het VS-kapitalisme is het onderwerp; dat is een belangrijk contrast met het internationaal perspectief van de regulatietheorie) vormen niet bepaalde karakteristieken van het productieproces, maar de 'lange golven' (van afwisselend prosperiteit en crisis-stagnatie) van het kapitalisme. Hoe kunnen deze lange golven verklaard worden? Volgens de SSA-theorie moet de verklaring gezocht worden in "the rise and demise of successive SSAs" (Bowles e.a. 1986, 134; Gordon

e.a. 1982, 22). "the social structures of accumulation define successive *stages of capitalist development*" (ibid., 9), waarvan er drie onderscheiden worden: het competitieve kapitalisme van 1840-1890, het monopolistisch-competitieve kapitalisme van 1890-1940 en het tegenwoordige kapitalisme van 1940-heden. Dit laatste wordt ook "postwar corporate system" genoemd en is gekarakteriseerd door drie centrale SSA's: het akkoord tussen arbeid en kapitaal, het akkoord tussen kapitaal en burgers (de welvaartsstaat) en de "Pax Americana". Hier is dus een vergaande overeenkomst met de regulatietheorie.

Een SSA wordt gedefiniëerd als een "specific institutional environment within which the capitalist accumulation process is organized" (ibid.). De centrale elementen van een SSA zijn de geld-en krediet-instituten, de patronen van de politieke inmenging in de economie en de structuur van klassenstrijd (ibid., 23; zie ook p. 24 voor een uitvoeriger lijst van elementen). Deze elementen beantwoorden aan een specifieke set van vereisten voor de kapitaal-akkumulatie. Maar deze vereisten worden nergens exact omschreven.

Terwijl een regulatiewijze volgens de ambitieuze claims van Boyer en Lipietz voor samenhang, aanpassing en reproductie in de complexe en contradictoire context van historische politiek-economische formaties zorgt, handelt de SSA-theorie over de voorwaarden van een goed investeringsklimaat en het evenwicht tussen vraag en aanbod. De institutionele structuur bepaalt "whether or not capitalists expect the profit rate to settle stably at a sufficiently attractive level to justify investment over alternative uses *and* whether or not the right balance is achieved between profitability and effective demand" (Gordon e.a. 1987, 48).

Aan deze keynesiaans aandoende redenering is in de laatste jaren nog een aspekt toegevoegd (in elk geval wordt dit aspekt nu duidelijk op de voorgrond geplaatst): stabiele en winstgevendende accumulatie is afhankelijk van de macht van het kapitaal. Is deze macht te groot, dan resulteert dit in een "demand side crisis", is ze te klein, dan is een "supply side crisis" het gevolg (ibid., 42 e.v.; Weisskopf e.a. 1985, 259; Bowles e.a. 1986). Hieruit volgt dat de SSA's vooral ook de machtsverhoudingen zouden moeten reguleren. Maar dat wordt in de theorie nergens expliciet uitgewerkt. Er wordt wel eens gezegd dat de institutionele structuur "spanningen modereert" (Bowles e.a. 1983, 63); de "vereisten" van de accumulatie worden vaag gerelateerd aan de klassenstrijd en de drie belangrijkste naoorlogse SSA's worden allemaal als machtsverhoudingen beschreven, maar een uiteenzetting over de institutionele structurering van machtsverhoudingen ontbreekt.

Object en referentiekader van de regulatie.

Op de systeemtheoretische vraag, wat er *precies* gereguleerd of institutioneel gestructureerd wordt en ten opzichte van welke doelstelling dit gebeurt, ligt - althans in abstracto en ondanks een gebrekkige uitwerking - het antwoord bij de SSA-theorie voor de hand: gereguleerd worden maatschappelijk-politieke, economische en industriële verhoudingen en dat gebeurt t.b.v. een winstgevende en stabiele accumulatie. Beantwoorden de instituties niet meer aan deze doelstelling dan geraakt het kapitalisme in een crisis. Waarom er in elke kapitalistische ontwikkelingsfase *specifieke* institutionele structuren nodig zijn blijft in de SSA-theorie echter in het donker. Waarom is er bijvoorbeeld in de ene fase een akkoord tussen arbeid en kapitaal nodig om de macht van het kapitaal op een bepaald peil te houden, terwijl dit in de andere fasen niet nodig blijkt te zijn? Dat veranderde historische machtsverhoudingen om veranderde instituties vragen, klinkt plausibel en het lijkt ook een implicatie van de gehele theorie te zijn, maar als antwoord is deze stelling *hier* niet bruikbaar. Men zou dan een constructie krijgen waarin uitgaande van bepaalde, gegeven, machtsverhoudingen tussen arbeid en kapitaal hierbij passende instituties vereist zijn om de macht van arbeid en kapitaal in relatie x te brengen. Zonder genuanceerde toelichting blijft deze constructie voorlopig onlogisch.

Bij de regulatietheorie is het moeilijker te zeggen wat er gereguleerd wordt. Ook hier worden maatschappelijke en economische verhoudingen gereguleerd. En ook hier gaat het, zoals uit de definities van het begrip accumulatieregime op te maken valt, om de relatie tussen vraag en aanbod en tussen investeringen en consumptie. Dat is als het ware het simpele regulatieverhaal. Mar in de abstractere teksten wordt een veel verdergaande aanspraak geformuleerd. Daar presenteert men de regulatietheorie als een nogal omvattende politiek-economische maatschappijtheorie, waarin het niet slechts om vraag en aanbod etc. gaat, maar ook over technologie, levensstijlen, waarden, normen, conflicten en hegemonie.

De vraag is dus wat tegen de achtergrond van dit complexe geheel het object van de regulatie is. Wat moet met wat in samenhang worden gebracht, en wat moet aan wat worden aangepast? Is het, zoals Aglietta (1979, 158 e.v.) suggereert, zo dat de maatschappij wordt aangepast aan het type accumulatie? Ook de fasering van het kapitalisme is immers op de onderscheiding tussen extensieve en (typen van) intensieve accumulatie gebaseerd. Maar als deze aanpassing het regulatieobject is, dan betekent dat ook dat een zeker technologisch determinisme aanwezig is in de regulatietheorie. Boyer bevestigt dat als hij van "compatibiliteit" of op een andere plaats in

dezelfde tekst van een "mismatch" tussen het technologische systeem en de regulatiewijze spreekt (1987, 'Abstract' respectievelijk 34). En in het algemeen wijst de intensieve aandacht van de regulationisten voor technologische veranderingen in deze richting. Maar anderzijds ontkent juist Boyer wederom elk technologisch determinisme (ibid., 25 en 1986, 95 e.v.).

Een mankement in deze technologische interpretatie is dat ze het doet voorkomen alsof de regulatie de maatschappij tot een harmonieuze koek klaarstoomt, die helemaal ondergeschikt is aan noodzakelijkheden van het bestaande type accumulatie. De regulatietheoretici benadrukken daarentegen juist het contradictoire karakter van het kapitalisme en brengen de regulatie in verband met de reproductie van deze contradictoire maatschappij. Is het daarom misschien zo dat de regulatiewijze de maatschappelijke verhoudingen aanpast aan de "requirements of reproduction", zoals Lipietz (1988a, 15 e.v.) stelt? Wat dit voor vereisten zijn, legt hij echter niet uit. Evenmin legt hij uit welke verwachtingen en tegenstrijdige gedragswijzen hij bedoelt, wanneer hij regulatieve instituties definiëert als instanties "of adjustment of the expectations and contradictory behaviours...to the collective principles of the regime of accumulation". En wat zijn dat voor "collective principles"? Van tegenstellingen is hier wel sprake, maar wat gebeurt ermee?

De omschrijving van een regulatiewijze als institutioneel en normatief kader "assuring the compatibility of behaviors within the framework of a regime of accumulation in conformity with the state of social relations and hence with their conflictual character" zou wellicht opheldering kunnen brengen, omdat deze uitspraak een aanpassingsproces in meer dan één richting impliceert. Nadere uitleg ontbreekt echter weer. Maar deze definitie wijst ook over de tegenwoordige staat van de regulatietheorie heen. Want regulatie in *conformiteit* met het conflictuele karakter van de maatschappelijke verhoudingen wijst ook op een *conflictueel referentiekader* van de regulatie. Maar dat blijft buiten bereik van de regulatietheorie, zolang deze weliswaar claims legt op een politiek-economische analyse in het kader van tendentieel het geheel van de sociale verhoudingen, maar in de empirische studies feitelijk op een vrij conventionele behandeling van de economie blijft steken. Het hele complex van de sociale integratie (van gedrag en normen) blijft buiten beschouwing - daarop wees onlangs nog Birgit Mahnkopf (1988, 101) - en de behandeling van de systeemintegratie (van maatschappelijke deel terreinen) is allesbehalve consistent².

Tenslotte het vraagstuk van het referentiekader van de regulatie. In de algemeen-theoretische geschriften wordt de regulatie met nadruk in relatie gebracht tot de reproductie van maatschappelijke verhoudingen. Wie op grond van deze nadruk verwacht dat de regulatietheorie

een onderzoek presenteert van de oorzaken van de relatieve stabiliteit van de kapitalistische ontwikkelingsfasen, of ook alleen maar van de naoorlogse fase, komt echter bedrogen uit. Het samenspel tussen reproductie en verandering komt evenmin aan de orde. De relatie tussen regulatie en reproductie wordt eenvoudigweg niet materieel uitgewerkt. Er is niet eens een gedifferentieerde analyse van het reproductieprobleem te erkennen. Is de reproductie van maatschappelijke verhoudingen misschien een objectief referentiepunt, dat geen verdere toelichting vereist? En als dat niet zo is, wie heeft dan een belang bij de reproductie van wat? Tot nu toe is de thematiek van de reproductie bij de regulationisten een althusseriaans fossiel dat door hun teksten spookt.

Ik wil hier niet betwisten dat de reproductie van maatschappelijke verhoudingen een referentiepunt van regulatieve instituties is. Daarop zal verderop nog worden ingegaan. Maar het enige referentiepunt dat de regulatietheorie daadwerkelijk hanteert is de winstvorming van het kapitaal. Dit blijkt ook uit de opvattingen van de regulationisten over ontstaan, crisis en neergang van accumulatieregimen.

Crisis en ontstaan van politiek-economische formaties.

Crisis is er dan wanneer de regulatiewijze respectievelijk institutionele structuur niet meer beantwoordt aan de vereisten van de accumulatie en waneer als gevolg daarvan de winstvorming door het kapitaal slinkt. Dat is de specifieke boodschap in de verklaring van een economische crisis van zowel de regulatie- als de SSA-theorie (Aglietta 1979, 385; Boyer 1986, 23; Lipietz 1984a, 73 en 1984b, 106, noot 3; Gordon e.a. 1982, 30 en 35). Lipietz formuleert verder nog een veel omvattender stelling betreffende kapitalistische crises, waarbij de reproductie van een hele historische formatie in het geding is. "A major crisis", zegt hij "expresses a discrepancy between behaviors induced by the very functioning of the mode of regulation, on the one hand, and the tendencies or requirements of reproduction of social relations in the socio-economic formation, on the other hand" (1988a, 15; zie ook *ibid.*, 41 en Boyer 1986, 23). Maar deze stelling, waarin een crisis gelijkgesteld wordt met een vérgaande maatschappelijke desintegratie, wordt nergens geïllustreerd, laat staan empirisch uitgewerkt.

Waardoor komt het nu dat regulatieve instituties niet meer voldoen aan de vereisten van de accumulatie? Door de ontwikkeling van de kapitalistische accumulatie, door technische vernieuwingen, organisatorische veranderingen en de concentratieprocessen van het kapitaal bijvoorbeeld? Door de eigen dynamiek van de regulatieve instituties? Of door externe factoren die de relatie tussen accumulatie en regulatie

ondermijnen ? Het algemene antwoord van beide theorieën is dat een crisis van een kapitalistische ontwikkelingsfase "endogene" ofwel systemische oorzaken heeft (Gordon e.a. 1982, 25 e.v.; Bowles e.a. 1983, 79; Gordon e.a. 1987, 47; Lipietz 1988a, 15; Glyn e.a. 1988, 40). De structuur van het systeem dat een kapitalistische ontwikkelingsfase karakteriseert, bewerkstelligt volgens deze opvatting op een gegeven moment dus haar eigen ondergang. Een SSA "alternatively stimulates and constrains the pace of capitalist accumulation", zeggen Gordon en zijn co-auteurs (1982, 25; 1987, 47)³. Dat herinnert weer zeer aan Marx.

De konkrete analyses van de crisis van het naoorlogse kapitalisme zijn in beide theorieën echter ver verwijderd van een uitwerking van de in abstracto veronderstelde ontwikkelingslogika. Als factoren die de centrale instituties van het fordisme respectievelijk het "postwar corporate system" ondermijnen worden doorgaans externe oorzaken genoemd. De SSA-theorie, die de crisis als "profit-squeeze"-crisis beschouwt, noemt 1) de, op basis van de in de jaren zestig bereikte volledige werkgelegenheid, toegenomen macht van de arbeid aan het loonfront, die 'het akkoord' onderuit haalde, 2) de toegenomen concurrentiekracht van Japan, Europa en gedeeltelijk ook van Derde Wereld-landen, die de Pax Americana tot een einde brachten en beschrijft 3) de ondermijning van het akkoord tussen kapitaal en burgers (welvaartsstaat) als gevolg van de politieke uitdaging van de "logic of profitability" (samenvattend Bowles e.a. 1983, 79-97 en Gordon e.a. 1987, 46 e.v.). In de context van de regulatietheorie komen we incidenteel ook de "profit squeeze"-these tegen (Glyn e.a. 1988, 38), en Lipietz haalde nog wel eens de 'tendentieel dalende winstvoet' van stal (1984a, 99; 1984b, 80 en 1988a, 30). Vooral echter wijst men doorgaans a) op de uitputting van het tayloristische potentieel van productiviteitsverhoging, die door het arbeidersprotest tegen de stress en de afstomping van het taylorisme nog geaccentueerd werd en b) op het verdwijnen van wereld-economische instituties die een uitdrukking waren van de nu verdwenen Amerikaanse suprematie.

De economische uiteenzettingen over de crisis zijn hier niet verder van belang (daarvoor Hübner 1989). Zij zijn niet nieuw. Belangrijk is alleen de constatering dat ze losstaan van de algemene verhandelingen over de ontwikkelingslogika van het kapitalisme. De consequentie is dat de bewering, dat het fordisme definitief verleden tijd is, op niets gebaseerd is (zie ook Noël 1987, 330).

Men kan betwisten of het begrip fordisme de naoorlogse realiteit voor de hele periode tussen 1945/50 en 1970/75 en in alle hoogge-industrialiseerde landen dekt. De binding van de ontwikkeling van de lonen aan die van de productiviteit was zeker in de jaren vijftig geen

algemeen verschijnsel (Panitch 1981, 30). Of 'het kompromis' overal (en in de gehele periode) bestond is nog maar de vraag. De massaproductie kwam in Europa veel later dan in de VS, deze hebben een veel minder ontwikkelde welvaartsstaat en ook in Europa zelf zijn hier de verschillen aanzienlijk. Het taylorisme was niet overal even dominant en het keynesianisme werd niet overal in dezelfde mate beaamd. Maar misschien kan men het ondanks deze verschillen erover eens worden dat de naoorlogse ontwikkeling inderdaad in de *richting* ging van massaproductie voor massaconsumptie, van een compromis tussen arbeid en kapitaal en van de uitbouw van de welvaartsstaat (al was deze bijna uitsluitend gebaseerd op het principe van het 'socialisme in één klasse'). Als men deze interpretatie van het fordisme-begrip aanvaardt, dan valt niet te ontkennen dat in de jaren zeventig in de meeste landen een trendbreuk plaatsvond. De internationale verhoudingen veranderden, de micro-elektronica deed op ongekende schaal haar intrede in industrie en kantoren, de flexibele specialisatie won terrein en overal verschoven de politiek-ideologische krachtsverhoudingen dusdanig dat het kernelement van het compromis tussen arbeid en kapitaal, de koppeling van de loonsontwikkeling aan de vooruitgang van de productiviteit, verdween en dat de handhaving van het bereikte niveau van de welvaartsstaat geen steun meer vond.

Maar zijn er ook *dwingende structurele* belemmeringen voor een hernieuwd compromis tussen arbeid en kapitaal, voor een nieuw stelsel van enigszins vaste wisselkoersen en een verdere, zij het misschien anders geaccentueerde, uitbouw van de welvaartsstaat en de daarmee samengaande politisering van de economie? Noch de regulatie- noch de SSA-theorie leveren hiervoor argumenten. Maar juist dit zou moeten worden aangetoond als men het definitieve einde van een ontwikkelingsfase uitroept. Veranderingen zijn er immers ook binnen elke fase, en of een bepaalde set van regulaties over voldoende politieke steun beschikt, is weer een heel andere vraag. Bovendien: is het tijdperk van de dominantie van de massaproductie in het Westen werkelijk voorbij?

De factoren - nieuw links, allerlei bewegingen, een algemene participatiedrift-, die volgens de SSA-theorie vanaf medio jaren zestig de "logic of profitability" ter discussie stelden en daarmee bijdroegen tot de erosie van het "capital citizen accord" - factoren, die overigens uit dezelfde context voortkomen als degene die volgens de regulationisten de sociale grenzen van het taylorisme aanduiden - verdienen hier nog eens aparte aandacht. De daarmee bedoelde bewegingen articuleerden hun misnoegen over "the primacy of private profitability in determining resource allocation and economic decision making" (Bowles e.a. 1983, 92). Maar dat betekent toch niets anders dan dat de winstvorming door het kapitaal als absoluut referentiekader van het

maatschappelijke leven aangevallen werd. In de eerste twee decennia na de oorlog mag dan een door een brede maatschappelijke consensus gedragen "growth coalition" (ibid., 84 e.v.) hebben bestaan. Maar daarna begon deze consensus af te brokkelen en náást en ook in tegenstelling tót economische groei en materiële vooruitgang traden doelstellingen als gelijkheid, emancipatie, individuele ontplooiing en later ook het propere milieu. Het gehele referentiekader van het maatschappelijk leven werd daardoor complexer. Het is typerend dat de SSA- en de regulatietheorie daarmee geen rekening houden⁵.

De verandering van een maatschappelijk referentiekader kan een oorzaak van crisis zijn als deze verandering tot een diepgaande normatieve desintegratie van de maatschappij leidt. Maar voor de rest en als de desintegratie meevalt (verandering is altijd ook desintegratie), *veranderen met het referentiekader ook de criteria aan de hand waarvan men al dan niet van een crisis mag spreken*. Een crisis is immers geen louter objectief gegeven. Crisis is er altijd ten opzichte van een bepaalde doelstelling of ten opzichte van elementaire behoeften. Wanneer de productiviteitsgroei van 5 % naar 1 % daalt, dan is dat alleen dan een teken van crisis als de maatschappij een groei van omstreeks 5 % als norm hanteert (of ook op grond van andere premissen door de internationale concurrentie gedwongen wordt te hanteren) en als deze 5 % ook potentieel mogelijk zijn. Maar er kunnen ook criteria zijn - milieu bijvoorbeeld - aan de hand waarvan 1 % productiviteitsgroei onder bepaalde omstandigheden veel gezonder is. Alleen als de productiviteit over langere tijd dusdanig daalt, dat steeds grotere bevolkingsgroepen in hun materieel bestaan bedreigd worden, is de crisis van het kapitalisme een objectief feit, want hier komt een existentiële dimensie in het spel. Maar deze situatie deed zich de afgelopen 20 jaar in geen enkel Westers land voor. De naoorlogse belofte van volledige werkgelegenheid werd vanaf medio jaren zeventig niet meer waargemaakt, en ten opzicht van dit criterium bevindt het kapitalisme zich sindsdien in een crisis. De schuldencrisis zou men ook kunnen noemen. Slinkende groei is daarentegen niet zomaar een teken van crisis, en het referentiekader van maatschappelijke ontwikkeling en van de adequaatheid van instituties bestaat niet per definitie alleen uit economische criteria als productiviteit en winstvorming.

Wat ook de referentiepunten van de politiek-economische ontwikkeling mogen zijn, een nog te behandelen vraag is hoe de maatschappij het klaarspeelt zich uit een crisis te ontworstelen en opnieuw adequate instituties voort te brengen. En gebeurt dat regelmatig? De hele conceptie van zowel de regulatie- als de SSA-theorie als opeenvolging van historische fasen met adequate instituties vooronderstelt inderdaad deze regelmaat. Anderzijds benadrukken de SSA-theoretici echter het

historisch contingente karakter van instituties (Gordon e.a. 1982, 31; Bowles e.a. 1986, 158) en wijzen de regulationisten elk functionalistisch automatisme evenzeer af als de opvatting van de geschiedenis als uitvloeisel van grote plannen (Boyer 1986, 30, 95; Lipietz 1984a, 87 en 1988, 16). In deze geest schetsen de eerstgenoemden opkomst en consolidatie van een nieuwe institutionele structuur als resultaat van een "period of exploration", die gekenmerkt wordt door "experimenten" van het kapitaal en door sociale strijd (Gordon e.a. 1982, 10, 30). De aantekening dat "there is no guarantee that a successful new social structure will emerge" ontbreekt daarbij ook niet (ibid., 31). En Lipietz verklaart dat adequate regulatiewijzen gebaseerd zijn op "chance movements" of op "windfalls" (1988a, 16 resp. 23), ook weer op contingente omstandigheden dus. Maar is het hiervan uitgaande überhaupt mogelijk een *algemene* theorie van de kapitalistische ontwikkeling als successie van door adequate relaties tussen accumulatie en institutionele structuur gekenmerkte fasen te ontwerpen, waarbij deze structuren dan ook nog een coherent geheel, een regulatiewijze, vormen? Deze essentiële vraag wordt niet aan de orde gesteld.

Balans

Wat het meest opvalt bij de regulatie- en de SSA-theorie zijn de vele contradicties, onduidelijkheden (al treft deze blaam niet elke auteur in dezelfde mate) en leemtes in de redenering. Functionalisme, determinisme en economisme waren het doelwit van kritiek in het afgelopen decennium. Daar zijn onze auteurs ook tegen en zij leggen nadruk op de openheid en contingentie van historische processen. Aan de andere kant presenteren zij echter een globale theorie in algemene termen, die economistisch is door de hantering van de winstvorming als enig referentiepunt van de ontwikkeling van de kapitalistische maatschappij. Een theorie verder, die alleen dan en tegen de intenties van de schrijvers aanspraak op consistentie zou kunnen maken als ze óf een groot subject (elite bijvoorbeeld) óf een objectief mechanisme identificeerde die of dat na een crisis toch telkens weer ervoor zorgt dat de maatschappelijke verhoudingen en hun institutioneel raamwerk beantwoorden aan de vereisten van de accumulatie. Op contingentie en gelukkige vondsten ("windfalls") kan men in ieder geval geen algemene theorie van een successie van fasen met adequate relaties en instituties baseren. Dat betekent dat consistentie voor de regulatietheorie en de SSA-theorie in hun tegenwoordige staat slechts via een instrumentalistische of een functionalistische argumentatie bereikbaar is. Institutionele structuren zijn dan zoals ze zijn omdat ze alleen zó⁶ aan de functionele vereisten van de accumulatie beantwoorden. Hun functionaliteit verklaart hun bestaan en ze komen tot stand

door de (a priori gegeven) macht en het strategisch handelen van het grote subject of door een objectief mechanisme. Deterministisch is deze argumentatie ook, omdat maatschappelijke praktijk niet kan tornen aan de objectieve vereisten noch aan het mechanisme dat functionaliteit bewerkstelligt.

Het bekende probleem van dit soort redenering is dat het geen enkele empirische basis heeft (zie uitvoerig Becker 1988). In die wetenschap zijn de theoretici van beide stromingen dan ook tegen. Hun intenties en de implicaties van hun teksten staan zo haaks op elkaar. Misschien was dit te voorkomen geweest door een systematische uiteenzetting over de (non-)logica van historische processen, door een systematische behandeling van de relatie en de spanning tussen historische openheid en systematische dwang tot aanpassing. Maar deze uiteenzetting ontbreekt. Het resultaat is een contradictoire algemene theorie, die niet alleen volkomen in het duister laat welke "endogene" dynamiek crises veroorzaakt en die haar beloften niet waarmaakt, maar die ook helemaal naast de concrete analyses staat. Alle materiële, empirische uitspraken van de regulatie- en de SSA-theorie kunnen onafhankelijk van hun abstrakt kader worden gedaan. Het verschil met conventionele economische analyses is daarom alleen de nadruk die op de systematische dimensie van economische processen en op instituties gelegd wordt. Betreffende het laatste is deze nadruk geen specifiek kenmerk van de regulatie- en de SSA-theorie - instituties zijn 'in' -, en nadruk is nog geen theorie. Het eerste is wél een specifiek kenmerk van de behandelde theorieën en op zich positief te waarderen. Het lukt hen echter niet de systeemtheoretische benadering met een open visie op de geschiedenis te verbinden.

II. Kapitalistische geschiedenis als ontwikkeling van een open sociaal systeem.

Zoals er in de 'grote geschiedenis' productiewijzen zijn, zo zijn er in de 'kleine geschiedenis' van het kapitalisme fasen, die men in navolging van de regulatietheorie als accumulatieregimen kan omschrijven'. Maar ontstaan en vergaan van beiden is niet onderhevig aan een algemene, inherente logika - althans kon tot op heden niemand een dergelijke logica op een plausibele manier aantonen. Accumulatieregimen zijn vandaar evenals productiewijzen op te vatten als tot op zekere hoogte contingente producten van specifieke, hoe dan ook structureel bepaalde en gelimiteerde, historische processen. De concrete maatschappelijke samenhang van elke productiewijze en elk accumulatieregime (productiekrachten-productieverhoudingen respectievelijk accumulatietype-regulatieve instituties), is geen uitvloeisel van een functionele logica, maar vormt een historische

constellatie.

Hier onder zal nu worden beargumenteerd dat de afzonderlijke fasen in de ontwikkeling van het kapitalisme als open sociale systemen opgevat moeten worden. Deze sociale systemen zijn 'open' in tweeërlei opzicht. Ten eerste is het altijd een open vraag of aan de referentiepunten beantwoord wordt en ten tweede bevat het referentiekader van het maatschappelijk systeem naast een 'objectieve' dimensie ook nog een dimensie die door historische machtsverhoudingen en hegemoniale waarden en doelen bepaald wordt. Deze dimensies zullen hier puntgewijs aan de orde komen. De volgende stap bevat het mechanisme dat al dan niet tot adequate relaties leidt. Daarna resteert nog de vraag wat de consequenties van de theorie van de open sociale systemen voor de analyse van concrete politiek-economische ontwikkelingsprocessen zijn.

Winstvorming als objectief referentiepunt.

Houdt de opvatting van de geschiedenis als opeenvolging van fasen in de zin van historische constellaties in dat deze constellaties geen systemische dimensie hebben en dat er niet aan functionele noodzakelijkheden hoeft worden voldaan? Dat houdt het niet in. Een maatschappij is geen agglomeratie van losse delen. De elementen van een maatschappij staan in relatie tot elkaar en áls de mensen hun leven willen reproduceren, dán zouden de relaties zodanig gestructureerd moeten zijn of tot een zodanige integratie van de maatschappij moeten leiden dat deze reproductie ook mogelijk is. Er zou dus systeemvorming moeten plaatsvinden om aan de noodzakelijkheden van de reproductie te beantwoorden. Omdat er echter *nooit een garantie* is dat aan deze noodzakelijkheden ook daadwerkelijk beantwoord wordt, hebben we hier te maken met open sociale systemen. De reproductie van het menselijk leven is het overkoepelend, a-historisch referentiepunt van welk maatschappelijk systeem dan ook en de noodzakelijkheden waarvoor zo'n systeem functioneel moet zijn vormen *existentiële en in deze betekenis objectieve noodzakelijkheden van het maatschappelijk leven*. Zij veranderen samen met de maatschappelijke verhoudingen en omstandigheden.

In een kapitalistische maatschappij is de winstvorming door het kapitaal een existentiële noodzakelijkheid van het maatschappelijk leven. De reproductie van het kapitalisme is weliswaar niet objectief noodzakelijk, maar als dit type maatschappij gegeven is en er geen alternatief in zicht is of als de politiek-ideologische krachtsverhoudingen zodanig zijn dat een eventueel aanwezig alternatief niet gerealiseerd kan worden en de mensen dus genoopt zijn hun leven binnen kapitalistische verhoudingen te reproduceren, dan is de winstvorming van

het kapitaal daarvoor een wezenlijke (hoewel niet voldoende) voorwaarde. Dat betekent niet dat winstvorming op elk moment en in elke onderneming gegeven moet zijn. Zelfs een over langere tijd dalende of zelfs ontbrekende winstvorming hoeft in landen met hoge levensstandaard niet per definitie een existentiële bedreiging te vormen. Op langere termijn bezien is winstgevende productie echter ook hier een existentiële noodzakelijkheid. Een over lange tijd verlieslatend producerend kapitalisme, een productiestelsel dus met structureel opgelegde winstmaximalisatie dat geen winsten oplevert, is niet levensvatbaar. Winsten zijn de levensbron van het kapitalisme en de graad van winstvorming bepaalt in hoge mate de accumulatie- of (netto-) investeringsvoet van het kapitaal. Daarvan afhankelijk zijn arbeidsplaatsen, inkomens, de loonontwikkeling, de omvang van de belastingen en uiteindelijk ook de gehele levensplanning van de mensen; zelfs radicale socialisten zijn het.

De winstvorming door het kapitaal is dus een objectief referentiepunt, waaraan in een kapitalistische maatschappij in elke ontwikkelingsfase rationaliter beantwoord zou moeten worden. Een bepaald niveau van winstvorming en van de accumulatievoet is daarentegen geen existentiële noodzakelijkheid van het maatschappelijk leven in het kapitalisme. Vereist is alleen een zeker minimum. De vereiste van een bepaald niveau van winstvorming vloeit eerst voort uit additieve factoren zoals de internationale concurrentiepositie van een kapitalistisch land. Door de machtsverhoudingen bepaalde hegemoniale doelstellingen zijn hier ook van belang, maar deze zijn het onderwerp van de volgende paragraaf. Afgezien daarvan is de mate van winstgevendheid van het kapitaal natuurlijk ook altijd afhankelijk van het technische potentieel, van de arbeidsproductiviteit dus.

Winstgevende productie vereist een functioneel institutioneel kader. Regulatieve instituties die voor een adequate verdeling tussen winsten en lonen en tussen investeringen en consumptie zorgen en die sociale integratie ten opzichte van het doel van winstvorming bewerkstelligen, dat wil zeggen die het gedrag van de mensen alsmede de relatie tussen arbeid en kapitaal zodanig structureren - normatief of door dwang - dat dit doel niet ondermijnd wordt. Het lijkt voor de hand te liggen dat het institutionele kader van de productie zou moeten veranderen als ook de technologische voorwaarden, de verhoudingen tussen de ondernemingen (door bijvoorbeeld monopoliseringsprocessen) en de internationale context van de productie veranderen. Verandering vraagt immers om aanpassing. Maar toch is het moeilijk hierover a priori exacte uitspraken te doen.

Voortdurende technologische vernieuwing is, om maar te beginnen, beslist een zeer specifiek kenmerk van het kapitalisme. De concurrentie dwingt ertoe. Maar technologie op zichzelf is nooit meer dan een

potentieel voor verdergaande maatschappelijke verandering. Het komt erop aan in welke samenhang technologische vernieuwingen plaatsvinden en wat ermee gebeurt (vgl. Streeck 1985, 6 en 31). De overgang van een accumulatietype naar het andere, van extensieve naar intensieve accumulatie bijvoorbeeld, is vandaar nooit aan louter technologische ontwikkelingen te wijten. Hier geldt ook weer wat Jessop naar voren bracht (zie noot 2), namelijk dat de mogelijkheden van de accumulatie en de regulatie elkaar wederzijds beïnvloeden. De technologie zet niet zomaar de koers voor de algehele ontwikkeling uit, maar wordt zelf ook bepaald door het bestaande institutionele raamwerk. En daarmee door alle referentiepunten die ten grondslag liggen aan dit laatste, niet slechts door profitabiliteits-overwegingen. Mogelijk is ook dat bijvoorbeeld de internationale concurrentieverhoudingen tot een versnelde toepassing van nieuwe technologieën dwingen, omdat anders de winstvorming van het kapitaal serieus bedreigd zou (kunnen) worden. In deze situatie, waarin de bedreigde winstvorming dan zeker in het centrum van de belangstelling zou komen, is misschien ook een vrij radikale herallocatie van economische resources van consumptieve naar productieve doeleinden vereist. Eventueel vereist dit wederom een aanpassing van de regulatieve instituties.

Maar het is niet uitgesloten dat een bestaand institutioneel kader flexibel genoeg is veranderingen te verwerken. Alleen dan als het boven elke twijfel verheven was dat veranderingen van het genoemde soort bij een constante institutionele structuur tot crisis leiden, zou - rationeel gezien en andere referentiepunten dan winstvorming buiten beschouwing gelaten - ook een institutionele verandering noodzakelijk zijn. Of zo'n verandering dan ook al het begin zou zijn van een nieuw accumulatieregime is echter nog maar de vraag. Want hoe ingrijpend moet een verandering zijn dat men gerechtvaardigd mag spreken van een nieuwe fase? Letterlijk gelijkblijvend zijn noch institutionele structuren noch accumulatieregimen. Toegespitst geformuleerd zijn veranderingen en aanpassingen aan de orde van de dag⁸

De referentiële betekenis van hegemonie.

Het grootste mankement van de regulatie- en de SSA-theorie is naast hun onhoudbare logische constructie de hantering van kapitalistische winstvorming als enig referentiepunt voor de maatschappelijke ontwikkeling. Politieke en ideologische verhoudingen, waarden en normen komen daardoor alleen onder het gezichtspunt van hun functionaliteit voor een winstgevende accumulatie in het zicht. Dat zij het referentiekader van de maatschappelijke ontwikkeling zelf ook bepalen raakt ondergesneeuwd.

Aangezien in het kapitalisme slechts een minimum aan winstvorming existentieel noodzakelijk is, is er ruimte voor de realisering van doelstellingen naast of zelfs tot op zekere hoogte in tegenstelling tot de winstvorming van het kapitaal. Winst die niet ten koste gaat van een bepaald streefdoel van sociale gelijkheid en sociale zekerheid, van de werkgelegenheid, de democratie, het milieu, de Derde Wereld of ook van de belangen van de middenstand of een bepaalde fractie van het kapitaal hoeft niet overeen te komen met de maximaal haalbare winstvorming in een context zonder deze 'storende' factoren. Welke doelstellingen de systemische vereiste van winstvorming in de historische werkelijkheid overlappen en daardoor 'overdetermineren' is afhankelijk van de machtsverhoudingen tussen die maatschappelijke krachten die om de hegemonie van hun belangen en doelen strijden.

Het begrip hegemonie is hier helemaal losgemaakt van de traditionele marxistisch-gramsciaanse context, waarin het steeds om de hegemonie van de ene klasse over de andere gaat en waar voorondersteld wordt dat het kapitaal of één van zijn fracties per definitie hegemoniaal subject in de burgerlijke maatschappij is. Hegemoniale waarden, normen en doelen genieten een brede aanvaarding en bepalen de maatschappelijke praktijk of zijn 'paradigmatisch' voor het handelen. Hegemonie kan in principe hebben wie wil. Hegemoniale subjecten kunnen niet a priori geïdentificeerd worden omdat het onmogelijk is een maatschappelijke kracht te noemen die gegarandeerd over in elke opzicht superieure machtsbronnen beschikt. Overeenkomstig de theorie over de burgerlijk staat (vgl. Becker 1986, 141-144) is in de hegemonie-theorie de "constraint"-benadering op zijn plaats, dat wil zeggen een benadering die slechts de structurele grenzen van de maatschappelijke praktijk onder kapitalistische voorwaarden omschrijft; grenzen die rationaliteer niet overschreden mogen worden. De vraag hoe, bij welke verdeling van de machtsbronnen, onder de dominantie van welke maatschappelijke krachten en onder de hegemonie van welke waarden en doelen de daarmee gegeven speelruimte concreet ingevuld wordt, kan alleen historisch onderzoek beantwoorden. Maar welke doelen ook hegemoniaal zullen zijn, voorwaarde van hun hegemonie is dat ze tenminste een minimaal niveau van kapitalistische winstvorming niet in de weg staan. Arbeiders, buitenlanders, vrouwen kan men onderdrukken en discrimineren in het kapitalisme, het kapitaal niet. Radikaal anti-kapitalistische hegemonie is hier niet mogelijk - althans niet duurzaam.

De naoorlogse periode is misschien een uniek geval omdat daar de hegemoniale verhoudingen de winstvorming niet slechts niet ondermijnden, maar zelfs bevorderden. Keynesianisme, sociale zekerheid en een loonontwikkeling die (tenminste tendentieel) aan de stijging van de productiviteit was gekoppeld bleken functioneel voor

winst en economische groei te zijn. En omdat deze laatste in de gegeven context wederom functioneel was voor de realisering van materiële vooruitgang van de meerderheid van de bevolking, kon hij tegenstellingen verzoenen en de overkoepelende hegemoniale doelstelling en daarmee het overkoepelende referentiepunt van de maatschappelijke ontwikkeling worden. Dit tenslotte bevorderde (door wetgeving en corporatistische organen) de institutionele stabilisering van de (machts-) verhoudingen die ten grondslag lagen aan de toen complementaire hegemoniale doelstellingen van winstvorming, loonstijging en sociale zekerheid.

Deze, in de voorafgaande schets geïdealiseerde en geschematiseerde periode vormde een specifieke historische constellatie, die gebaseerd was op het samentreffen van evenzeer specifieke omstandigheden (gevolgen van crisis en oorlog, een in meerderheid reformistisch geworden arbeidersbeweging, de Koude Oorlog, het keynesianisme, een technologisch potentieel en een vraagreservoir dat hierbij aansloot; de meeste van deze dingen hingen samen, maar een dwingend verband was er niet en daarom is de term samentreffen op zijn plaats). Maar elke historische constellatie heeft eigen referentiekader, en niet altijd zullen alle hegemoniale normen en doelen ook nog functioneel voor de winstvorming van het kapitaal zijn. Voor het waarborgen van een minimale winstvorming is dat echter ook niet persé nodig.

Ergens in de jaren zestig begon de "growth coalition" uit elkaar te vallen, en sindsdien is het referentiekader van de maatschappelijke ontwikkeling complexer en tegenstrijdiger geworden. De afgelopen twee decennia zijn in veel hogere mate door hegemoniale strijd gekenmerkt dan de periode na 1950, waar op een gegeven moment zelfs het "einde van de ideologie" werd afgekondigd. Vanzelfsprekendheden zijn op hun retour, steeds meer aspecten van het leven worden ter discussie gesteld en gepolitiseerd. De institutionalisering van gedragsregels is daardoor moeilijker geworden. Eisen betreffende persoonlijke ontplooiing, anders dan in de vorm van het recentelijk de kop opstekende consumptieve life-style-hedonisme, of betreffende een schoon milieu zijn (vooralnog) niet functioneel voor de winstvorming. En misschien was het streven naar meer sociale gelijkheid in het zog van de verlinksing van de jaren zestig dat in de toen gegeven context ook niet. Van een algehele maatschappelijke desintegratie en desoriëntatie kan weliswaar geen sprake zijn en het kapitalisme staat nergens serieus ter discussie. Het heeft zelfs inmiddels weer een aantal jaren van gestage groei achter de rug. Maar toch is onder een systemisch gezichtspunt de hegemoniale strijd en niet één of andere tegenstelling tussen accumulatie en regulatie ofwel een gemiste aanpassing van 'de vereisten' van de accumulatie het specifieke

kenmerk van de ontwikkeling van de afgelopen 20 jaar. Deze vereisten zijn immers afhankelijk van het gegeven referentiekader, en hegemoniale strijd heeft tot gevolg dat er geen ongebroken consensus bestaat over dit referentiekader. Een overkoepelend compromis lijkt op korte termijn niet in zicht.

Noodzakelijkheden, tegenstellingen en systeemvormingsprocessen.

Een maatschappelijk systeem moet beantwoorden aan existentiële noodzakelijkheden in een context waarin de bij het kapitalisme behorende organisaties van arbeid en kapitaal, tal van belangengroepen en bewegingen tegelijk strijden om de hegemonie en realisering van hun waarden en doelen. En hegemoniale doelstellingen vragen ook om een overeenkomstige inrichting van de maatschappij. De consequentie hiervan is dat deste complexer en tegenstrijdiger het gehele referentiekader is, deste moeilijker ook de politiek-economische systeemvorming is. Zolang de tegenstellingen niet tot de ondermijning van de materiële reproductie en/of een verregaande normatieve desintegratie leiden, kan een maatschappij met haar tegenstellingen leven. Maar hoe lukt het überhaupt om tegenstellingen in toom te houden? En hoe is een adequate systeemvorming mogelijk, die niet alleen resulteert in een (enigszins) functionele verdeling tussen lonen en winsten, investeringen en consumptie, maar ook in een door de (meerderheid van de) mensen overeenkomstig hun normen van goed en kwaad, van recht en onrecht als leefbaar ervaren samenleving? Een garantie dat het lukt is er, zoals gezegd, niet. Maar als het lukt, welke vorm heeft dan het aanpassingsproces aan het al dan niet min of meer tegenstrijdige referentiekader onder technologische, internationale en sociaal-structurele voorwaarden die bijna permanent veranderen?

Uitspraken van het soort: "Om x te bereiken moet y gebeuren", zijn conditionele uitspraken die daadwerkelijke systeemvormingsprocessen niet kunnen verklaren. De in Amsterdam ontwikkelde theorie van de beheersconcepties (V.d.Pijl 1984, Overbeek 1989) kan dat evenmin. De politiek-economische geschiedenis wordt door deze benadering gepresenteerd als opeenvolging van "samenhangende" concepties die zowel het kapitalisme structureren als ervoor zorgen dat de tegenstelling tussen arbeid en kapitaal geen dimensies krijgt die het kapitalisme bedreigen. Maar ten eerste zijn beheersconcepties hier per definitie gekoppeld aan fracties van het kapitaal, met de arbeid in de rol van een object dat hooguit concessies kan afdwingen. Daarmee beweegt zich de argumentatie van deze theorie ver beneden het in de discussie over macht reeds bereikte niveau. Ook het idee van

werkelijkheid als uitvloeisel van samenhangende plannen is weinig doordacht, want kapitaalsfracties worden daarbij als onnipotente subjecten voorondersteld. Verder blijft onduidelijk wat het verband is tussen de politieke en de economische veranderingen. Wat zijn bijvoorbeeld de economische voorwaarden voor de gestelde overname van de macht door het financiers-kapitaal in de jaren zeventig, en waarom is het neo-liberalisme een beheersconceptie van juist deze fractie ?

Deze kritiek houdt niet in dat plannen en strategieën geen rol spelen in politiek-economische systeemvormingsprocessen. Het kapitaal zou als het ware gek zijn als het niet probeerde plannen naar voren te brengen die aan zijn belangen beantwoorden. En de tegenpartijen zouden net zo 'gek' zijn als ze het niet probeerden. Daarom zijn ook de door Jessop gelanceerde begrippen accumulatiestrategie en hegemoniaal project (Jessop 1983, zie ook Hirsch/Roth 1986) in het hier ter discussie staande verband op zijn plaats, vooropgesteld dat ze niet worden 'overbeladen'. De strijd tussen hegemoniale projecten en accumulatiestrategieën heeft maar een beperkte verklaringswaarde. Het gaat immers om de vraag hoe systeemvormingsprocessen kunnen slagen in een context van veelvuldige tegenstrijdige belangen, waar nauwelijks te verwachten is dat de diverse maatschappelijke krachten vanuit zichzelf hun particuliere belangen aanpassen aan hetgeen noodzakelijk is en tevens zomaar rekening houden met tegengestelde belangen, waar verder de functionele allocatie van de economische Ressourcen niet eens (precies) bekend is, waar de uiteenlopende stromingen van de economische wetenschap deelnemen aan de maatschappelijke strijd, waar de voor de realisering van het hoe dan ook gedefinieerde algemeen belang werkende staat zelf een van de conflict-partijen is en waar de mensen voortdurend achter de onbedoelde gevolgen van hun praktijk aanhollen.

Volgens mij kunnen deze systeemvormingsprocessen alleen omschreven worden als sociale processen die qua vorm lijken op trial and error processen. Hét experimenterende subject is er echter niet; er zijn vele 'subjecten' die op basis van hun specifieke belangen in hun eigen trial and error processen verwickeld zijn. Centraal staat echter de machtsstrijd tussen de naar hegemonie strevende opties voor de oplossing van de, telkens anders gedefinieerde, maatschappelijke problemen. Deze strijd komt neer op een soort trial and error proces omdat niet per definitie die kracht de 'winnaar' zal zijn die in eerste instantie over superieure machtsbronnen beschikt, maar uiteindelijk die kracht die haar machtpotentieel weet te verbinden met een optie die niet alleen op een brede consensus kan steunen, maar die ook tenminste het noodzakelijke minimum van winstvorming

waarborgt. Alleen dan als deze konstellatie bereikt en gestabiliseerd wordt zal de intensiteit van een 'maatschappelijk trial and error proces' afnemen.

In het kader van het beschreven proces vinden leerprocessen plaats, worden compromissen en coalities gevormd en weer opgezegd, worden belangen gemarginaliseerd en andere nieuw geformuleerd. Er worden ook nieuwe regulatieve organen en regelingen uitgetoet. En die organen en regelingen die dan echt tot regulatieve *instituties* worden, wat wil zeggen, tot oriëntatiepunten die de calculeerbaarheid van het maatschappelijke gebeuren verhogen en daarmee tot stabiliserende factoren worden, hebben altijd een twee-dimensioneel referentiekader: enerzijds de hegemoniale waarden en doelen en anderzijds de functionele noodzakelijkheden van de kapitalistische winstvorming op een tenminste minimaal niveau. Bovendien veronderstellen regulatieve instituties altijd al die machts- en hegemoniale verhoudingen die erdoor gestabiliseerd worden. Instellingen of organisaties kunnen gecreëerd worden, instituties niet. Een nieuw Bretton Woods bijvoorbeeld, om de wisselkoersen te stabiliseren en daarmee ook de speculatiegolven te beteugelen, heeft als voorwaarde dat de neo-liberale hegemonie op dit gebied doorbroken wordt.

Consequenties en slot.

Het zou duidelijk geworden moeten zijn dat de theorie van open sociale systemen geen universele sleutel voor de verklaring van de opeenvolging van historische fasen van de burgerlijke maatschappij ter beschikking stelt. Daar waar de regulatie- en de SSA-theorie een logica van de kapitalistische ontwikkeling presenteren, schetst de theorie van de open sociale systemen slechts het kader waarin deze ontwikkeling plaatsvindt en waaraan zij gerelateerd is. Dat het door deze theorie geïdentificeerde algemene kader 'open' is betekent dat ontstaan en vergaan van de afzonderlijke fasen in de kapitalistische geschiedenis door specifieke factoren en omstandigheden verklaard moet worden. A priori vastgestelde criteria ter beoordeling van adequate of inadequate verhoudingen hebben geen plaats in deze theorie; het referentiekader van de historische ontwikkeling verandert immers.

Een verdere consequentie is dat het geen zin heeft systemische crises als resultaten van met nadruk als endogeen omschreven processen te interpreteren. Het is wel mogelijk dat in centrale arrangementen van een accumulatieregime een structurele kiem voor hun erosie is geworteld, maar er is geen enkele aanwijzing dat dit per definitie het geval is. De gehele onderscheiding tussen endogene en externe ofwel exogene oorzaken van een crisis is weinig geschikt als

analytisch concept. Echt extern zijn in de huidige wereld eigenlijk alleen natuurrampen (en zelfs deze zijn dat maar gedeeltelijk). Voor het overige zijn er tal van maatschappelijke deelterreinen waar (relatief) autonome ontwikkelingen plaatsvinden, die dan dysfunctionaliteiten binnen het geheel tot gevolg kunnen hebben. In deze processen zijn de oorzaken van systemische crises te zoeken. Daarnaast in de verschuivende referentiekaders en in daarmee eventueel verband houdende hegemoniale desoriëntatieprocessen. Al deze dingen moeten echter per fase onderzocht worden. In het algemeen kan alleen op bepaalde existentiële noodzakelijkheden, op mogelijkheden en potentialiteiten gewezen worden.

Voor de uitwerking van de geschetste benadering van de politiek-ekonomische ontwikkeling als geschiedenis van open sociale systemen ligt nog veel werk in het verschiet. De verbanden tussen de zogenoemde systeemintegratie en de sociale integratie werden in de voorliggende tekst slechts aangestipt. Zij vragen, evenals de gehele theorie, enerzijds om veel meer theoretische sofisticatie, die dan ook een samenhangende analyse van integratie en desintegratie, van gelijktijdige maatschappelijke veranderings- en stabiliseringsprocessen mogelijk moet maken, en anderzijds om empirische concretisering door gedetailleerd historisch onderzoek.

Tenslotte lijkt het me een misvatting van een verdere ontwikkeling van het thema van de regulatie- en SSA-theorie een "way to proceed out of the current crisis of Marxist theory and the present impasse of radical socialist politics" (Jessop 1987, 23-24) te verwachten. Afgezien van de vraag of het überhaupt mogelijk en wenselijk is de crisis van het marxisme te overwinnen en toch zijn identiteit te handhaven, moet het langzamerhand duidelijk zijn geworden dat zelfs de meest perfecte linkse theorie op eigen kracht maar een zeer minieme invloed op het politieke gebeuren heeft. Een theorie kan niet de politieke en sociale voorwaarden voor een socialistische politiek creëren. Ze kan proberen deze voorwaarden te benoemen, het potentieel ervoor op te sporen en het begrip socialisme met inhoud te vullen. Ook wat dat betreft blijft er nog veel te doen.

NOTEN

1. Het veelvuldig gebruikte begrip institutie wordt door de hier behandelde theorieën niet uitgelegd. In navolging van Habermas (1976) wil ik een institutie hier omschrijven als oriëntatiepunt van het handelen dat de calculeerbaarheid van het maatschappelijke gebeuren verhoogt en onzekerheid dus vermindert. Instituties structureren het gedrag en de verwachtingen van mensen en hun organisaties en mogen in hun sociaal-wetenschappelijke betekenis met deze

laatste niet verward worden. In de regulatietheorie is deze definitie van het begrip institutie impliciet ook aanwezig, in de SSA-theorie wordt er daarentegen nogal slordig mee omgesprongen.

2. Op een ander probleem betreffende het object van de regulering heeft Bob Jessop gewezen. Hij vraagt of de objecten van de regulatie al bestaan voordat ze gereguleerd worden of dat ze geconstrueerd worden "in and through the act of regulation" (1988, 28). "We must recognize", stelt hij dan, "that the objects of regulation do not, and cannot, pre-date regulation in their full historically constituted identity" (ibid., 29). Volgens mij is dit maar gedeeltelijk juist. Intensieve accumulatie met massaproductie voor de massaconsumptie ging zeker niet historisch vooraf aan de fordistische regulatie. Er was hooguit een potentieel dat dan door de regulatie worden afgeleid. Anderzijds kan men in abstracto zeggen dat er altijd objecten zijn, ten behoeve waarvan dan ook gereguleerd moeten worden. In die zin gaan de objecten dan aan de regulatie vooraf. Dat de regulatie hen dan weer verandert doet niet terzake. Ook de regulatie zelf zal aan verandering onderhevig zijn.

3. Anderzijds noemt men echter ook externe oorzaken als verklaring van crises (Gordon e.a. 1982, 29; Bowles e.a. 1986, 134). Daarmee kan men dan elke kant op, maar ondermijnt men ook de eigen logische constructie.

4. Is massaproductie niet ook mogelijk op basis van flexibele specialisatie (waarbij nog afgewacht moet worden in hoeveel industriële takken deze laatste haar intrede zal doen) ? Men mag in dit verband ook niet vergeten dat het tegenwoordig een marketing-strategie is bepaalde groepen bijzondere eigenschappen aan te praten, die dan volgens de reclame samen moeten gaan met een specifieke "life-style" en een erbij behorend consumptiepatroon. Massa is meer dan ooit iets negatiefs. Maar men moet hier oppassen dat men de schijn niet met de werkelijkheid verward.

5. En het is zelfs verbazingwekkend als men bedenkt dat Samuel Bowles en Herb Gintis één jaar voor het verschijnen van *Beyond the Waste Land* een zeer inspirerend artikel publiceerden met daarin veel aandacht voor de (potentiële) tegenstellingen tussen kapitalisme en democratie (Bowles/Gintis 1982).

6. Van equi-funktionele mogelijkheden zien we dan voor het gemak maar af.

7. Er zijn nog meerdere faseringen mogelijk, maar dat doet op het moment niet terzake.

8. Bovendien kan men zich in dit verband eens afvragen of - zoals de regulationisten suggereren - in de werkelijke geschiedenis altijd dan, en al dan niet na een diepgaande crisis, institutionele veranderingen hebben plaatsgevonden als dit vanuit het oogpunt van een optimale winstvorming noodzakelijk zou zijn geweest.

BIBLIOGRAFIE

- Aglietta Michel 1979(1976) *A Theory of Capitalist Regulation*. London: NLB.
Becker Uwe (1986) *Kapitalistische Dynamik und politische Kräftepiel. Zur Kritik des klassentheoretischen Ansatzes*. Frankfurt and New York: Campus.
Becker Uwe (1988) From Social Scientific Functionalism to Open Functional. *Logic. Theory & Society*, 17, nr. 6.

Bowles Samuel/Herb Gintis (1982) The Crisis of Liberal Democratic Capitalism. The Case of the United States. *Politics & Society*, 11, nr. 1.

Bowles Samuel/David M. Gordon/Thomas E. Weisskopf (1983) *Beyond the Waste Land. A Democratic Alternative to Economic Decline*. Garden City, Long Island: Anchor Press/Doubleday.

Bowles Samuel/David M. Gordon/Thomas E. Weisskopf (1986) Power and Profits: The Social Structure of Accumulation and the Profitability of the Postwar U.S. Economy. *The Review of Radical Political Economics*, 18, nr. 1/2.

Boyer Robert (1979) Wage Formation in Historical Perspective: the French Experience. *Cambridge Journal of Economics*, 3, nr. 2.

Boyer Robert (1986) *La théorie de la régulation: une analyse critique*, Paris.

Boyer Robert (1987) *Technical Change and the Theory of "Regulation"*. Paris: CEREMAP, 8707.

De Vroey Michel (1984) A Regulation Approach Interpretation of Contemporary Crisis. *Capital & Class*, 23.

Glyn Andrew/Alan Hughes/Alain Lipietz/Ajit Singh (1988) *The Rise and Fall of the Golden Age*. Helsinki: WIDER Publications, WP 43.

Gordon David M. (1980) Stages of Accumulation and Long Economic Cycles. Terence Hopkins/Immanuel Wallerstein, eds. *Processes of the World System*. Beverly Hills, California: Sage Publications.

Gordon David M./Richard Edwards/Michael Reich (1982) *Segmented Work, Divided Workers. The Historical Transformation of Labor in the United States*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Gordon David M./Thomas E. Weisskopf/Samuel Bowles (1987) Power, Accumulation and Crisis: The Rise and Demise of the Postwar Social Structure of Accumulation. *The Imperiled Economy I. Macroeconomics from a Left Perspective*. New York: Union for Radical Political Economics.

Habermas Jürgen (1976) *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Frankfurt: Suhrkamp.

Hirsch Joachim/Roland Roth (1986) *Das neue Gesicht des Kapitalismus. Fordismus und Postfordismus*. Hamburg: VSA.

Hübner Kurt (1988) *Theorie der Regulation. Eine kritische Auseinandersetzung mit einem neuen Ansatz der Politischen ökonomie*. Berlin: Edition Sigma.

Jessop Bob (1983) Accumulation Strategies, State Forms and Hegemonic Projects. *Kapitalstate* 10/11.

Jessop Bob (1987) Post-Fordism, Mass Integration, and the State: a comment on the work of Hirsch. Mimeo. Colchester.

Jessop Bob (1988) Regulation Theories in Retrospect and Prospect. Paper, presented to the *International Conference on Regulation*, Barcelona, 16-18 June.

Kotz David M. (1988) A Comparative Analysis of the Theory of Regulation and the Social Structure of Accumulation Theory. Paper, presented to the *International Conference on Regulation*, Barcelona, 16-18 June.

Leborgne Danièle/Alain Lipietz (1987) *New Technologies, New Modes of Regulation. Some Spatial Implications*. Paris: CEREMAP, 8726.

Lipietz Alain (1984a). Imperialism or the Beast of Apocalypse. *Capital & Class*, 22.

Lipietz Alain (1984b) How Monetarism has Choked Third World Industrializati-

- on. *New Left Review*, 145.
- Lipietz Alain (1987) *Mirages and Miracles*. London: Verso.
- Lipietz Alain (1988a) Accumulation, Crisis and Ways Out. Some Methodological Reflections on the of "Regulation". *International Journal of Political Economy*, 18, nr. 2 (Summer).
- Lipietz Alain (1988b) *An Alternative Design for the Twenty First Century*. Paris: CEPREMAP, 8738.
- Mahnkopf Birgit (1988) Soziale Grenzen "fordistischer Regulation". Birgit Mahnkopf, ed., *Der gewendete Kapitalismus. Kritische Beiträge zur Theorie der Regulation*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Noël Alain (1987) Accumulation, Regulation and Social Change: an Essay on French Political Economy. *International Organisation* 41, nr. 2 (Spring)
- Overbeek Henk (1989) *Global Capitalism and Britain's Decline*. London: Hutchinson (forthcoming).
- Panitch Leo (1981) Trade Unions and the Capitalist State. *New Left Review*, 125.
- Streeck Wolfgang (1985) Introduction. Wolfgang Streeck, ed., *Industrial Relations and Technical Change in the British, Italian and German Automobile Industry*. Berlin: Wissenschaftszentrum, IIM/LMP 85-5.
- Van der Pijl, Kees (1984) *The Making of an Atlantic Ruling Class*. London: Verso.
- Weisskopf Thomas E./Samual Bowles/David M. Gordon (1985) Two Views of Capitalist Stagnation: Underconsumption and Challenges to Capitalist Control. *Science & Society*, XLIX, nr. 3 (Fall).

GUATEMALA: DE ONDERDRUKTE SCHREEUW NAAR LAND

Op 30 juni 1988 zei President Cerezo over de resultaten van het christendemocratisch burgerlijk bewind sinds januari 1986: "...de binnenlandse en buitenlandse veiligheid die het leger ons tot vandaag geschonken heeft. Deze veiligheid, deze stabiliteit zullen het ons toelaten, onze historische opgave te vervullen, en ze zullen het gevolg zijn van de onverbreekelijke eenheid tussen de wil van het volk en de discipline en moraal van elk afzonderlijk lid van het guatemalteekse leger. Op basis van deze eenheid kunnen we in de ogen van de ganse wereld een voorbeeld zijn voor de komende generaties..."

Dit euforisch gevoel wordt gedeeld door de ambassadeur van de Verenigde Staten en de meeste westerse media: in Guatemala is men er in geslaagd op korte tijd naar de democratie terug te keren en een voorbeeld te worden voor de hele regio, vooral uiteraard voor de kommunistische diktatuur in Nicaragua. Omdat dit rooskleurige beeld zozeer en met zo'n duidelijke bedoelingen verspreid wordt, moeten we ons afvragen, of het ook klopt en dus een eventueel model zou kunnen zijn voor landen als El Salvador en Nicaragua. Dit overzichtsartikel berust op documenten van de regering, een uiterst belangrijke herderlijke brief van de bisschoppen van Guatemala en een reeks studies van de Mexikaanse bevrijdingsteoloog en anthropoloog Carlos Lenkersdorf die zich speciaal bezighoudt met de sociale en culturele problemen van de uit Guatemala naar Mexiko gevluchte Mayas. Na een algemene schets van het land gaan we iets dieper in op de essentiële vraag van de landbouwhervorming (vandaar de titel) en op enkele aspecten van de Indiaanse cultuur die m.i. door de toeristische en economische 'adaptaties' met de dood bedreigd is, om vervolgens een paar modellen van een mogelijke oplossing aan te duiden.

Guatemala, geen Latijns-Amerikaans land.¹

Net als in de omringende Centraal-Amerikaanse landen werd in Guatemala sinds de Spaanse verovering de macht en rijkdom geconcentreerd in de handen van een kleine elite die zich van het leger als een privé-macht bediende. Net als in El Salvador was er

een koffie-, katoen- en suikeraristokratie en net als in Honduras was er een paar eeuwen later de alomtegenwoordige United Fruit Company. Toch zijn er een paar grote verschillen met de rest van de regio. Op de eerste plaats is de oorspronkelijke Indiaanse bevolking er niet verdwenen in de heersende Spaans-Amerikaanse (ladion) cultuur en is Spaans er bijvoorbeeld nog steeds een minderheidstaal. De meeste Indianen, de overgrote meerderheid van de bevolking, leven op basis van familiale landbouw (subsistence farming) gekombineerd met onderbetaalde seizoenarbeid in de grote plantages aan de kust. Verder heeft het land tussen 1944 en 1954 een korte periode van echte democratisering gekend, waarin onder president Jacobo Arbenz een begin gemaakt werd van een voorzichtige landbouwhervorming, waarbij onder meer iets minder dan de helft van het ongebruikte land van de United Fruit Company, alles samen niet eens 1 (één) percent van het grondgebied, aan de arme boeren zou worden uitgedeeld. Deze 234.000 acres (ong. 95.000 hectaren) zouden trouwens aan de Company betaald worden op basis van hun eigen belastingsaangifte. De regering Eisenhower beschouwde deze aanslag op de rechten van de United Fruit Company als een kommunistisch complot en zond in 1954 een contraleger met directe Amerikaanse materiële steun. Arbenz werd afgezet, het leger kwam aan de macht en de United Fruit Company kreeg haar hectaren terug. De invasie kostte het leven aan honderden vakbondsmilitanten en leiders van boerenorganisaties, en in de loop van de volgende dertig jaar aan meer dan 100.000 van de ongeveer 8 miljoen inwoners. Vandaag ziet de lijst er als volgt uit:

- 100.000 mensen vermoord
- 38.000 vermisten
- 46.000 vluchtelingen in Mexico
- 1.000.000 verdrevenen in het buitenland
- tienduizenden weduwen en wezen
- 1.000.000 mannen die gewongen werden lid te worden van de paramilitaire PACs (Patrouilles voor Civiele Zelfverdediging)
- 440 totaal verwoeste dorpen

En de verdeling van het land, waar we het verder nog uitvoeriger over zullen hebben ? Vandaag bezit 2 percent van de bevolking 80 percent van het land, terwijl 90 percent van de bevolking lappen land heeft waarop ze zelfs niet voldoende voedsel kunnen bouwen om te overleven.

Maar niet alleen de United Fruit Company en de grootgrondbezitters profiteerden van deze militaire coup. De hogere legerleiding begon

zich ook met het zakenleven bezig te houden, zodat tegen het eind van de jaren zeventig een groot deel van de rijkdom in hun handen was. Deze vervlechting van leger, regering en kapitaal, in nauwe samenwerking met het bevriende buitenland, maakte van Guatemala een van de meest corrupte en brutale regimes van Centraal-Amerika. Dit werd zo erg dat in 1960 een aantal progressieve officieren na een mislukte coup aan hun eigen guerrilla strijd begonnen. Nog geen tien jaar later werden ze met de hulp van de Amerikaanse counterinsurgency-diensten bijna geheel verslagen. De nieuwe guerrillaorganisaties uit het midden van de jaren zeventig mosten daarom op een heel andere basis en van vooraf aan beginnen.

De coup van 1954 werd door de katholieke kerk toegejuicht als een overwinning op het kommunisme, maar in de late jaren zestig begon er een nieuw proces, dat van liefdadigheids- en pastoraal werk, in de geest van die periode, overging naar bewustzijnsvorming en vandaar al heel vlug in de oppositie belandde. Het werd zo erg dat bepaalde orden, waaronder de Jezuiten, non grata verklaard werden en de progressieve (maar daarom niet politiek actieve) priesters, zusters en katechisten het voornaamste doelwit werden voor de moordpartijen van het leger en de verschillende doodseskaders. De missionering door Noord-Amerikaanse fundamentalistische en super-Amerikaans ingestelde protestantse sekten werd door de regering sterk aangemoedigd als een soort van ideologische aanval op het niet langer betrouwbare Rooms-katholicisme. Het hoogtepunt van deze politieke bekeringsstrategie was wel de regeringsperiode van generaal Rios Mott, die zelf een fundamentalistisch protestant was. Vandaag behoren iets meer dan één vierde van Guatemalteken tot één van deze sekten.

De oppositie - van de kerk, de guerillagroepen en de vakbonden - kreeg pas opnieuw een kans toen bleek dat de economische boom van de eerste twintig jaar niet alleen de welvaart van de rijke elite had verveelvoudigd, en dus de ongelijkheid bestendigd, maar het land ook in een crisis had gebracht die steeds dieper reikte. In 1984 moest de regering al het dubbele uitgeven van haar inkomsten en een jaar later was Guatemala verplicht, 40 percent van het jaarlijkse inkomen te gebruiken om de opgelopen buitenlandse schulden af te betalen. Tussen 1980 en 1984 groeide de werkloosheid van 31 tot 43 percent en de inflatie steeg van 10 percent in de jaren zeventig tot meer dan 50 percent in 1985. Een groot deel van het nationale budget ging trouwens naar prestigieuze publieke werken en naar de kosten van de oorlog tegen de guerrilla.

Het was in dit klimaat van politieke en economische crisis, gepaard met algemeen internationaal wantrouwen (o.m. door President Carter) tegenover de brutale repressie en de corruptie, dat een burgerpresident met de steun van het leger de kans kreeg om aan de macht te

komen. In 1985 werden er presidentiële verkiezingen gehouden op grond van een nieuwe constitutie en op 14 januari 1986 begon de christen-demokraat Vinicio Cerezo zijn ambtstermijn. De christen-democraten hadden zelf onder de repressie geleden en tientallen militanten verloren in de razzia's door het leger en de doodseskaders, wad deed hopen dat deze burgerregering een einde zou maken aan de lange nachtmerrie van meer dan dertig jaar onderdrukking en staatsterrorisme. De voorwaarden voor de formele machtsoverdracht waren echter biezonder duidelijk geweest: Cerezo had een algemene amnestie moeten beloven en de verzekering geven dat er onder zijn bewind geen sprake zou zijn van hervormingen op het land, in de handelssector of in de banken en dat er zelfs geen onderzoek zou worden ingesteld naar de vermeende schendingen van mensenrechten. Het leger benoemt de minister van defensie en staat niet onder burgerlijke controle. Terwijl op die manier zijn handen in binnenlandse aangelegenheden gebonden zijn, kan president Cerezo de voorzichtige nationalistische buitenlandse lijn van zijn voorganger Meija Vicores doortrekken en zich, samen met de andere Centraal-Amerikaanse presidenten, min of meer onafhankelijk opstellen tegenover de USA. Zo heeft Guatemala relatief goede betrekkingen met Nicaragua en weigert het samen te werken met Honduras, Costa Rica en El Salvador in hun (opgedrongen) steun aan de anti-Sandinistische contra's. De topontmoeting van Esquipulas (zomer 1986) waarin de vijf Centraal-Amerikaanse presidenten het Contadorproces verdedigden, was trouwens bijeengeroepen door president Cerezo van Guatemala.

Vreemdelingen op onteigende eigen bodem.²

De gemeenschappelijke herderlijke brief van de bisschoppen van Guatemala *El clamor por la tierra* is een merkwaardig document. De tekst bestaat uit drie hoofdstukken: het agrarische probleem in Guatemala, een theologische analyse van de situatie en pastorale besluiten die uit dit alles moeten getrokken worden. De inleiding zet de toon: "Zij lijken op vreemdelingen in het land, dat duizenden jaren in hun bezit was en ze worden als tweederangsburgers beschouwd in de natie, die hun grote voorvaders gesticht hebben". Deze toon herinnert aan de vermaningen van de bijbelse profeten die de uitbuiting door de rijken in vlamme bewoordingen verwensten. Het is dezelfde taal die je terugvindt in het manifest van Thomas Münzer, één van de leiders van de Duitse boerenopstand in de zestiende eeuw die er zich op beriep, dat alles wat de arme boeren eisten aan de beloften van het Oude en het Nieuwe Testament beantwoordde. Ook toen de jonge revolutionair Georg Büchner in het begin van de

negentiende eeuw zijn opruiende *Hessische Landbite* liet verspreiden, gebruikte hij een taal die wemelde van citaten uit de Bijbel: "In het jaar 1834 ziet het ernaar uit, alsof de Bijbel gelogenstrafft wordt. Het ziet ernaar uit, alsof God de boeren en handwerkers op de vijfde dag en de vorsten en voorname lui op de zesde gemaakt zou hebben, en alsof de heer tot deze laatsten zou gezegd hebben: 'Heerst over alle gedierte, dat op aarde rondkruipt,' en de boeren en het gewone volk onder de wormen zou gerekend hebben".

Waar men er linkse revolutionairen van kan verdenken, deze taal te gebruiken als strategie, is dit niet langer het geval bij officiële "herderlijke brieven". Maar ook hier worden sociale, politieke en menselijke eisen opgesteld uit naam van de Bijbel en het evangelie. De inhoud van het document zelf zou zo van de hand van een bona fide marxistisch materialist kunnen zijn, omdat het hier gaat om een secure en tegelijk gepassioneerde analyse van een ondraaglijke situatie waarin de meerderheid van de bevolking verkeert. Het slot en de besluiten die men uit deze analyse trekt, getuigen dan weer van de dubbelzinnigheid van de katholieke kerk tegenover de middelen die moeten worden aangewend om de toestand te veranderen: in geen geval mag "geweld met geweld worden beantwoord", moet alles in het kader van de wettelijkheid gebeuren en wordt aan God door de bemiddeling van Onzelievevrouw gevraagd, de harten van alle mensen te vermurwen om een rechtvaardige oplossing te vinden. Voor marxisten die zich ernstig met de mogelijkheden en beperkingen van de bevrijdingstheologie bezighouden zou deze tekst een schoolvoorbeeld kunnen zijn. Wat er ook van zij, de feitelijke informatie en analyse van deze herderlijke brief is biezonder belangrijk en relevant, omdat hier een geloofwaardig gezag spreekt, dat door niemand die zich enigszins demokraat noemt in twijfel kan getrokken worden. De analyse begint met een kort overzicht van de historische ontwikkeling sinds de Spaanse (en later Noord-Amerikaanse) veroveringen c.q. infiltraties in het gebied. Wat we hier beleven is het resultaat van bijna 500 jaar steeds efficiënter georganizeerde uitbuiting en onderdrukking. Door de extreem ongelijke verdeling (89,56 % van de plantages zijn kleiner dan een familiebedrijf en bezitten samen 16,53 % van de grond, terwijl slechts 2,25 % tot de categorie van de grote exportplantages behoort en maar eventjes 64,49 % van de grond in bezit hebben) worden steeds meer arme boeren gedwongen hun land aan de grote firma's te verpachten tegen om het even welke prijs. Ze krijgen bijna geen enkel krediet en zijn gedwongen, hun land met verouderde methodes te bewerken, meestal zonder afdoende verzekering, met de voorspelbare desastreuze gevolgen in tijden van droogte of slechte oogst. Daardoor wordt de meerderheid van de bevolking als het ware "marginaal" en kan ze onmogelijk uit de spiraal

van afhankelijkheid en miserie uitgeraken. Wanneer ze dan noodgedwongen in loondienst gaan werken, krijgen de meesten niet eens het minimumloon van BF 70 (zeventig frank) per dag. Daarbij komt het bitter ironische feit, dat men nu zelfs de positie van de "mozo colono" (een sociale categorie die aan onze horigheid herinnert) wil afschaffen, om zo te ontsnappen aan de sociale verplichtingen die met dit statuut traditioneel verbonden zijn. Daar de boeren over onvoldoende rechtshulp beschikken, gebeurt het heel vaak dat ze door de juristen van de grootgrondbezitters van land verdreven worden, dat hun familie al generaties lang heeft bewerkt. Dat is één van de voornaamste oorzaken van de enorme landvlucht naar de slums van de steden, waar de boeren hopen te kunnen overleven. Met als gevolg dat samen met de ellende en werkloosheid ook de kriminaliteit stijgt en de op het land achtergeblevenen wegens het dalende aantal inwoners over steeds minder sociale voorzieningen (scholen, ziekenhuizen enz.) kunnen beschikken. Dit leidt dan weer tot de toename van geweld dat een steeds groter repressie-apparaat in beweging zet. De bisschoppen constateren dat hun vermaningen in dovemansoren vallen en dat de opeenvolgende regeringen gekozen hebben voor hardere repressie-maatregelen in plaats van iets te doen aan de sociaal-economische wortels van het kwaad. Ze komen tot het besluit dat de oproepen tot solidariteit met de armen (de meerderheid van de bevolking) niets zullen opleveren, wanneer men de sociale structuren niet radikaal hervormt. Deze structuurveranderingen omvatten onder meer het invoeren van directe belastingen op het grootgrondbezit, het aanmoedigen en beschermen van boerenorganisaties, loonsverhogingen voor de landarbeiders, een systeem dat hen toelaat goedkope kredieten te krijgen en een verandering van het wettelijke kader om de ergste misbruiken te kunnen tegengaan. Wanneer men deze eisen tegen de achtergrond van de verslechterde nationale economische situatie plaatst, begrijpt men al gauw, dat hier meer zal nodig zijn dan morele aanmaningen en goedbedoelde bisschoppelijke directieven.

De guerrillagroepen zijn het volkomen met deze analyse eens, maar geloven niet dat enige echte verandering langs de geleidelijke wettelijke en morele weg mogelijk is. De regering (her leger) reageert hierop met een strategisch pacifikatieplan dat een kopie blijkt te zijn van de in Vietnam beproefde methode van de "strategic hamlets", met als biezonder Guatemaleeks kenmerk, dat hier de boeren zelf gedwongen worden, als leden van de zogenaamde PACs (Patrullas de Autodefensa Civil - Patrouilles voor burgerlijke zelfverdediging) letterlijk vóór de troepen uit te lopen, om eventuele guerrilla-aanvallen op te vangen. Op die manier hoopt men de verdeeldheid tussen de boeren te bevorderen ("wie schiet op wie?") en de guerrilla van de bevolking te isoleren. Deze contra-guerrilla-strategie wordt geleid door

specialisten uit de VSA, Israël en Guatemala en is er tot nu toe in geslaagd honderdduizenden mensen uit hun dorpen of uit het land te verjagen en de in de UNERG verenigde guerrilla te beletten een basis in een "bevrijd gebied" op te bouwen. De ontmoediging over het voorlopige mislukken van de gewapende opstand heeft bv. in 1984 al geleid tot een splitsing tussen de "buitenlandse leiding" (in ballingschap in Mexiko) en de plaatselijke guerrillaleiders, maar heeft tot nog toe geen alternatieve strategie - tussen de morele oproepen van de bisschoppen en de gewapende opstand - kunnen opleveren.

Een sociolinguïstische benadering van het probleem.³

Carlos Lenkersdorf, protestants teoloog en filosoof en vroeger docent aan de Nationale Universiteit van Mexiko, werkt al sinds 1973 aan een Paolo Freireproject in Chipas, Comitán, aan de grens van Guatemala. De meerderheid van de mensen daar zijn Tojolabales, een Mayanatie die in Guatemala en Zuid-Mexico leeft en waarvan een groot gedeelte vluchtelingen zijn uit de hierboven geschetste situatie. Uit de behoefte om met deze Indianen in hun eigen taal en cultuur om te gaan, is hij zich steeds meer met linguïstische en sociolinguïstische problemen gaan bezighouden en werd hij onder meer de auteur van de eerste Tojolabal spraakkunst en van een tweedelig/Spaans-Tojolabal woordenboek. In verscheidene artikels komt hij terug op het merkwaardige feit dat het voor iemand uit het Europese taalgebied vrijwel onmogelijk is, zinnig met de Mayas in gesprek te treden, wanneer men niet weet, vanuit welke sociale en filosofische premissen de Indianen de wereld en hun eigen geschiedenis bekijken. Daar het voorbarig is de resultaten van een nog niet afgerond langer onderzoek nu al samen te vatten, ga ik me beperken tot een aantal vaststellingen die ik zowel uit gesprekken met Dr. Lenkersdorf als uit verspreide artikels verzameld heb. Door zijn sociolinguïstieke invalshoek wordt de uitbuiting en onderdrukking van deze Indianen ook cultureel toegelicht, wat voor een ruimer en beter begrip van hun situatie onontbeerlijk is. Waar het bij de meeste andere cultuuruitingen van de Mayas onmogelijk is, een duidelijk onderscheid te maken tussen autochtone, Spaanse en zelfs Noord-Amerikaanse invloeden (een typisch voorbeeld hiervan vinden we in een scene uit de film "El Norte", waar we het effect zien van een modetijdschrift uit de VSA op de mentaliteit van Guatemalteekse dorpsbewoners), geeft de overgeërfdde, weinig gekontamineerde taal een echter beeld van hun eigen verhouding tussen mens, gemeenschap en natuur. Het Tojolabal is een "ergatieve" taal, in tegenstelling tot bv. onze indo-europese talen die "nominatief-

akkusatieve" talen zijn. Carlos Lenkersdorf vergelijkt hier drie uitspraken uit de twee taalgroepen:

Nom./Akk.

Ik zeg je.
Ik geef je.
Ik bemin je.

Ergatief

Ik zeg. Jij hoort.
Ik geef. Jij neemt.
Jij (bent) mijn liefde.

In de Nom./Akk. talen hebben we de bekende structuur van Subjekt-Werkwoord-Objekt. Hoe we de zinnen ook omdraaien (bv. Jij zegt mij), er wordt altijd een afhankelijk uitgesproken tussen het Subjekt en het Objekt. Het Objekt kan nooit ophouden, Objekt te zijn en zo zijn subjectiviteit te verwezenlijken. Altijd blijft de verhouding tussen handelende persoon en ontvanger (akkusatief of datief) van de behandeling bestaan. In het Tojolabal daarentegen zijn er geen akkusatief- of datiefobjekten, (ook geen genitief). Ook het werkwoord "zijn" ontbreekt, waarbij je je afvraagt, wat de Mayas met de filosofie van Parmenidas tot Heidegger kunnen aanvangen. In de ergatieve talen staan dus twee Subjekten tegenover elkaar, wat betekent dat de handeling niet van één subjekt uitgaat om dan passief door een objekt te worden ondergaan. We kunnen hier dus in de ware zin van het woord van "intersubjectiviteit" spreken. Lenkersdorf vindt deze syntaktische structuur terug in de sociale verhoudingen binnen de Tojolabalmaatschappij. De grondregel voor het samenleven van deze Indios is het wederzijdse respect. Ze vinden dat niet of bijna niet terug bij de "jnal", de niet-Indianen, die ze vooral als uitbuiters hebben leren kennen, deze wederzijdsheid tussen zichzelf en de Indianen niet erkennen en vandaar volgens de Tojolabales ook niet in hun eigen (ladino of gringo, Spaans-Amerikaanse of Noord-Amerikaanse) maatschappij kunnen kennen. Lenkersdorf gelooft niet dat deze Mayas van nature intersubjectief zouden zijn of dat deze eigenschap evengoed "van nature" bij de niet-Indianen zou ontbreken. Er zijn verhalen over Mayas die "njäl" worden en omgekeerd; het gaat hier dus kennelijk niet om een raskenmerk. Dezelfde of een analoge "intersubjectiviteit" bestaat tussen de mensen en de natuur, iets wat we ook bij Noord-Amerikaanse Indianen terugvinden. Dit heeft directe gevolgen voor de verhouding tussen mensen en de grond: het land kan daarom niet zonder meer koopwaar worden. In hun geschiedenis hebben de Indianen regelmatig onder economische of militaire druk land moeten verkopen of werden ze onteigend, ook al hadden ze honderden en soms duizenden jaren op dit land geleefd en gewerkt. Ook dit begrip ontbreekt in deze Mayataal, zodat ze een reeks handelingen van de Spaanse of andere blanken nooit helemaal

hebben kunnen vatten.

Een dergelijke objektloze en objectvrije wereld is voor ons, vanuit ons indo-europees perspectief, bijna ondenkbaar, en zou in elk geval niet meer als "wereld" kunnen begrepen worden. De Tojolabals drukken in hun taal een economie uit, een politiek, een wetenschap en een pedagogiek die fundamenteel van het westerse kapitalisme verschilt, maar zolang dit westen in al zijn geledingen - van de Amerikaanse multinationals tot de verschillende lagen van de zogenaamde nationale bourgeoisie in Guatemala zelf - de macht heeft, om zijn belangen in de regio te doen primeren, blijft deze Mayafilosofie op de achtergrond of is ze hoogstens voer voor anthropologen. Lenkersdorf die zich vanuit zijn antikapitalistisch engagement van zo'n westerswetenschappelijke "objectiviteit" tracht te distancieren, zoekt naar verwante stromingen in onze eigen Europese traditie die met de Mayawereldbeschouwing in dialoog zouden kunnen treden. Als theoloog vindt hij vanzelfsprekend vergelijkbare opvattingen bij een aantal joodse profeten en in het evangelie. Als geëngageerd pedagoog ziet hij een verwantschap tussen een socialistisch geïnspireerde ethiek en de Indiaanse intersubjectiviteit. We mogen bij dit alles niet uit het oog verliezen, dat het hier niet gaat om een als bij toeval ontdekt Samoa, om het ongelukkig gekozen paradijs van Margaret Mead te citeren, maar om een her-denken van onze eigen westerse premissen in de confrontatie met een volk dat hoofdzakelijk uit arme boeren en vluchtelingen bestaat. Niets garandeert, dat "wij" er niet in zouden slagen, deze cultuur volledig uit te roeien of tenminste in onze productie- en consumptiesfeer te integreren. Elke Tojolabal kan inderdaad een "njal" worden. Lenkersdorf gelooft echter dat het hoog tijd wordt, dat we onze eigen eurocentrische visie in het licht van deze en wellicht andere ervaringen in de Derde wereld in vraag stellen en voor de verandering - in alle betekenissen van het woord - eens van hen zouden leren. Hij is daarbij nuchter genoeg om te konstateren dat het overleven van deze intersubjectiviteit zonder de daadwerkelijke solidariteit vanuit onze Eerste wereld op langere of kortere termijn onmogelijk zal zijn.

Bevrijdend denken en handelen.

Gaat het woord van Marx, dat "de bevrijding der Guatemalteken het werk van de Guatemalteken moet zijn" in de huidige situatie nog op? Ik vrees van niet. Richard Fagen⁴ is hierin heel duidelijk: we moeten er op de eerste plaats van uitgaan, dat Guatemala nog steeds een de facto militaire dictatuur is. Wanneer de VSA zich ooit echt voor een democratizing zou inzetten, moet er werk gemaakt worden van de allerelementaireste politieke, sociale en menselijke rechten. Verder zal

er niets veranderen zonder een radikale landhervorming. De VSA heeft de nodige financiële middelen om zo'n hervorming te helpen slagen. Men kan op bescheiden schaal al beginnen, door de deportaties van de politieke vluchtelingen uit dat land stop te zetten, tenminste zolang hun veiligheid niet volledig gewaarborgd kan worden.

President Vinicio Cerezo spreekt van een nationale verzoeningsdialoog met alle krachten in de bevolking. Dat betekent, dat men het leger opnieuw ondergeschikt zou maken aan de wettelijk verkozen regering en dat men op het voorstel van de bisschoppen zou ingaan, om zowel de legale oppositie als de guerrilla bij deze dialoog te betrekken. Het zal mede van de druk van het buitenland, op de eerste plaats de VSA en de Latijns-Amerikaanse staten, maar ook van de Europese gemeenschap afhangen, of zo'n breed en open gesprek kan beginnen. En dat betekent dan weer dat de elite, die het land nog altijd in haar greep houdt, een groot deel van haar privileges zal moeten opgeven. Net als in het Midden-Oosten zijn hier dus zoveel tegengestelde belangen in het spel dat er vooralsnog geen enkele gegronde reden is voor optimisme. In deze zin is het jammer dat de guerrilla niet sterker staat, omdat men niet mag vergeten dat men in de onderontwikkeld gehouden wereld nooit te veel op de goede wil van de westerse staten moet rekenen, omdat hun reële hulp steeds van hun reële belangen zal afhangen. Waarom zou een regime dat gisteren nog met alle macht de United Fruit Company steunde, morgen zijn invloed laten gelden ten voordele van de fruitplukkers en boeren? Daaraan zal zelfs de morele superioriteit van de intersubjectiviteitsfilosofie op haar eentje weinig veranderen.

NOTEN

1. Bron: Richard Fagen, *The Challenge of Central America*, Pacca, Basil Blackwell, New York, 1987.

2. Guatemala. *Der Schrei nach Land. Gemeinsamer Hirtenbrief des Episkopats in Weltkirche*, 4/1988, blz. 119-130.

Botschaft der Vereinten Indio-abordnung Guatemalas bei de VI. Sitzung der Arbeitsgruppe der Vereinten Nationen Über Indio-Bevölkerung, manuscript, augustus 1988.

3. Bronnen:

Carlos Lenkersdorf, "Leben bei den Mayas 500 Jahre nach der europäischen Invasion", manuscript, 1988.

Carlos Lenkersdorf, "Theologie von Minderheiten innerhalb der 'Britten' Welt - Das Beispiel der Indianer in Lateinamerika", manuscript, 1987.

Carlos Lenkersdorf, "Los indios crean 'su' literatura", manuscript, 1988.

4. Richard Fagen, op.cit. blz. 35-36 en blz. 95-96.

DISCUSSIE

In verband met het redactioneel van Dirk Van Damme over 'Het migrantenvraagstuk en het Vlaams Blok' in het nummer 3 van de jaargang 1988, ontving de redactie het volgend schrijven:

"Het redactioneel artikel van de heer Van Damme in het laatste nummer van het V.M.T. heeft mij een wrange smaak nagelaten.

Het migrantenvraagstuk wordt gesteld alsof de oorzaak ervan gedeeltelijk bij de gastarbeiders zou liggen. Ze passen zich niet aan aan onze levenswijze. Bewijs: hun "geringe bereidheid tot het gebruik van de naturalisatie-mogelijkheden".

Nu, ik kan mij moeilijk voorstellen dat de stappen in die richting, zelfs indien de officiële onderrichtingen een soepelere behandeling van de formaliteiten voorschrijven, bepaald gemakkelijk, goedkoop en aangenaam zijn. Het veronderstelt trouwens ook dat de geïnteresseerden beter geïnformeerd en actiever zouden zijn dan de doorsneemens in onze maatschappij.

De migranten zouden anderzijds onze gedragsnormen negeren en zo een culturele kloof veroorzaken. Laat ons aannemen dat de eerste generatie inwijkelingen inderdaad aanpassingsmoeilijkheden heeft. Zeker is, daarentegen, dat men dit moeilijk kan verwijten aan hun nageslacht. De kinderen en jongeren uit migrantenmiddens hebben ongeveer dezelfde levensgewoonten als de huidige Vlaamse jeugd. Ze spreken trouwens meestal zeer vlot de Nederlandse taal en zelfs het Antwerps dialect. Natuurlijk behouden zij een bepaalde eigenheid en zijn er ook gevallen die meer gehecht blijven aan de levensnormen van hun ouders en van het land van herkomst. Maar er moet daar ook van gezegd worden dat de gebrekkige ontvangsstructuren en de latente vijandigheid bij een deel van de bevolking soms zeer bevorderlijk zijn voor deze terughoudende houding.

Trouwens, waarom zouden deze migranten perse hun eigen cultuur en levenswijze moeten opgeven? Is het dan zo wenselijk dat we allen op elkaar zouden lijken? Ik denk, integendeel, dat onze steeds meer in vervlakking en onpersoonlijkheid vervallende samenleving een aanwinst aan kleur en aan verscheidenheid goed kan gebruiken.

De fundamentele moeilijkheden liggen niet bij de migrantenbevolking! Het werkelijk probleem is de in gebreke blijvende ontvangst, gastvrijheid en vooral verdraagzaamheid. "U hebt het

makkelijk te zeggen, uw woont niet in die migrantenbuurten" zal men mij vermoedelijk vroeg of laat opwerpen. "Zwaanst na nie...!" Van één ding ben ik zeker; ik word liever de buur van Marokkanen of Turken dan van onverdraagzame landgenoten.

Wilrijk, 18/1/1989
R. Gutwirth

Reactie van Dirk Van Damme:

Mijn redactioneel heeft blijkbaar een aantal misverstanden opgewekt en vraagt om verduidelijking. Het was niet op de eerste plaats mijn bedoeling het migrantenvraagstuk te ontleden, wel een reeks vragen te stellen bij het electoraal succes van het Vlaamse Blok bij de jongste gemeenteraadsverkiezingen, bij het appèl dat hun standpunt in het migrantenvraagstuk blijkbaar uitgeoefend heeft op een deel van de bevolking en bij de mijns inziens nogal oppervlakkige en simplistische wijze waarop aan de linkerzijde daarop is gereageerd. Het is mijn overtuiging dat het Vlaams Blok niet zozeer met hun racistische slogans over de oplossing van het probleem een deel van de publieke opinie hebben aangesproken, maar wel met hun stelling dat de migranten fundamenteel 'anders' zijn dan de autochtone Vlamingen en dat dit potentieel conflictuele gevolgen kan hebben voor de samenlevingsverbanden waarin gewone mensen in bepaalde buurten leven. Het is vanuit die opvatting dat ik een aantal fragmentarische en onuitgewerkte ideeën over het migrantenvraagstuk zelf naar voor heb geschoven. Het zou inderdaad zeer de moeite lonen om ter linkerzijde het migrantenprobleem eens grondig en rationeel te onderzoeken, maar daar was dit redactioneel niet voor bedoeld.

Toch een aantal bemerkingen. Voor alle duidelijkheid en voorzover nodig: ik ben fundamenteel anti-racist en walg van het idee dat mensen op grond van hun huidskleur of ras onderdrukt worden. Ook ik zie de uiteindelijk uitweg slechts in een democratische pluri-culturele, kleurrijke en verdraagzame samenleving waarin alle vormen van ongelijkheid zoveel mogelijk zijn opgeheven. Ik meen echter dat de weg daarnaartoe erg moeilijk is en door tal van potentiële conflicten wordt doorkruist. Ik denk inderdaad dat er momenteel sprake is van een latente culturele breuk tussen autochtonen en migranten in vele stedelijke buurten, een potentieel conflictuele situatie, en dat een simplistische roep om meer integratie daar geen volledig antwoord kan op bieden. Links hoeft mijns inziens geen schrik te hebben om het migrantenvraagstuk te gaan problematiseren in termen van reële tegenstellingen en cultuurconflicten. Nu is het vaak zo dat de vrees

om racistische elementen binnen te halen, ertoe leidt zich met nietszeggende slogans tevreden te stellen, de reële tegenstellingen weg te rationaliseren en zodoende het terrein en het appèl bij de publieke opinie aan Vlaams Blok en consoorten te laten. Precies vanuit een anti-racistisch standpunt is het mijns inziens mogelijk én noodzakelijk het migrantenvraagstuk in termen van een cultuurconflict te benaderen. Het gaat er dan immers niet om die culturele spanningen uit het ras of uit de botsing tussen 'hogere' en 'lagere' culturen te verklaren, maar vanuit de reële, materiële en cultureel bemiddelde tegenstellingen die tussen verschillende etnisch-culturele groepen in een maatschappij aanwezig zijn. Vanuit marxistisch gezichtspunt zou het toch ondenkbaar zijn dat een zo ingrijpende wijziging in de materiële levensvoorwaarden van mensen, hetgeen migratie en het ingeschakeld worden in een andere sociaal-economische en politiek-culturele orde toch betekent, geen ernstige gevolgen en potentieel conflictuele tegenstellingen zou genereren. Naast klasse en geslacht (en misschien ook leeftijd) dienen de etnisch-culturele tegenstellingen zich als één van de belangrijkste en misschien zelfs meest explosieve conflictvelden in onze maatschappij aan.

Na deze algemene bemerkingen, toch nog enkele reacties op de brief Van Gutwirth. Gutwirth doet alsof ik, door het migrantenvraagstuk als een cultuurconflict te benaderen, de migranten daarvoor verantwoordelijk zou stellen en culpabiliseren. Het is toch niet door bepaalde tegenstellingen en conflicten aan te duiden, dat men wie dan ook de schuld geeft? Het is overduidelijk en ter linkerzijde ten overvloede beklemtoond dat ook wij verantwoordelijk zijn voor de falende integratie. Ik heb alleen willen wijzen op het feit dat ook sommige migranten weerstanden hebben tegen integratie en dat dit ten dele de culturele kloof verklaart. Ik vind dit overigens een perfect normaal en begrijpelijk verschijnsel. Hoe kan men zich inbeelden dat vaak diepgewortelde culturele fenomenen op een paar generaties zouden verdwijnen? Dat een aantal migranten zich vlot verwesterlijken is uiteraard een positief iets, maar - alle Panorama-uitzendingen ten spijt - geen tegenargument en loopt het risico tot een naïef denkbeeld te worden. De idee, die nu voornamelijk door het Vlaams Blok wordt gesteld, dat de culturele ontworteling van een deel van de migranten, en vooral bij jongeren, tot allerlei problemen (op het vlak van normbinding en identiteitsontwikkeling) kan aanleiding geven, loont de moeite om ook eens door links te worden onderzocht. Aan de andere kant lijkt de assimilatie van migrantenjongeren bij sommige ouderen en andere jongeren tot een culturele inkapseling en een zoektocht naar eigen culturele, al dan niet fundamentalistische, bronnen te leiden. Hoe respectvol andere culturen ook moeten benaderd worden, de gevaren die een regressie van zich in een vreemde omgeving

bedreigd voelende culturen met zich mee kan brengen, zijn mijns inzien erg reëel. Een dergelijke culturele regressie gaat immers ten koste van de meer emancipatorische en creatieve elementen in een cultuur en ten voordele van traditionele, gesloten, ja zelfs irrationele en enigszins duistere aspecten. Op dit punt zie ik zowel het religieus-politiek Iraans fundamentalisme - in essentie een regressieve reactie tegen een verregaande economische, politieke en culturele arrogantie van het Westerse, vooral Amerikaanse, imperialisme - als de tendensen tot culturele inkapseling en verdediging van traditionele waarden bij migranten in Europa als uitdrukking van eenzelfde fenomeen. De Rushdie-affaire heeft duidelijk gemaakt dat dit inderdaad een ontwikkeling is die niet zonder gevaren is. Wat Rushdie op internationaal vlak is, kan zich echter in de vorm van allerlei kleine conflicten ook op microniveau, in het dagelijks leven in onze steden voordoen. In dit verband is het belangrijk oog te hebben voor het aspect 'zich beledigd voelen'. Het gaat opnieuw essentieel om een regressieve reactie van een zich bedreigd voelende cultuur, die ten koste gaat van de tendensen van openheid, verdraagzaamheid, laïcisering en emancipatie, die ongetwijfeld ook in de islam aanwezig zijn. Een migrantenbeleid staat dus ook voor de heel zware opdracht tegelijk de emancipatorische elementen in onze cultuur hoog te houden (democratie, openheid, verdraagzaamheid, pluralisme, vrijheid van meningsuiting, enz.), de emancipatorische tendensen in andere culturen nieuwe kansen te geven, de materiële voorwaarden voor een menswaardig leven van migranten in onze steden te garanderen, de politieke integratie van migranten voor te bereiden en te begeleiden, maar ook oog te hebben voor de vele problemen waarmee autochtonen bij het samenleven met migranten te maken krijgen en erop toe te zien dat die problemen niet tot weerstanden en racistische opvattingen kunnen uitgroeien. Wat ik heb willen zeggen is dat links zich moet realiseren dat dit alles niet zonder conflicten zal verlopen. Het verwaarlozen van een rationele en nuchtere analyse van dit potentiële cultuurconflict vergroot het risico dat dit terrein door racistische groepen wordt ingepalmd, die dan vrij spel krijgen in het appeleren aan allerlei vormen van ongenoegen onder gewone mensen.

AANKONDIGING

Veelzijdig Marxisme

Acta van het colloquium "De actualiteit van Marx" gehouden van 24 tot 26 november 1983 aan de Vrije Universiteit Brussel (2 delen)

Samenstelling: Eric Corijn, Alain Meynen, Peter Scholliers en Luk van Langenhove

Uiteindelijk zij de acta van het Brusselse Marx-colloquium, zes jaar na dato, dan toch van de persen gerold. Ze werden onderverdeeld in twee boekdelen; een eerste over economie, staat en recht en een tweede over geschiedenis, moraal en psychologie. Hoewel de 'gedateerdheid' van sommige teksten duidelijk in het oog springt en hoewel het niveau van de diverse bijdragen sterk verschilt (sommige bijdragen beperken zich tot wat 'losse' thesen terwijl anderen uitvoerig en grondig graven) is deze bundel al met al interessante lectuur die de vele facetten van de marxistische theorievorming belicht. In het eerste deel vind men bijdragen, telkens ingeleid door een korte noot van de uitgevers, van de hand van P.Joye, E.Altvater, L.Cuyvers, J.Glombowski, K.H.Tjaden, J.Huffschild, E.Mandel, A.G.Frank, G.Roland, G.Thernborn, K.Meschat, A.Drumaux, P.von Oertzen, M.van der Linden, C.Butterwegen, F.Tanghe, J.Jonczyk, G.Desolre en K.Raes. De tweede bundel bevat de bijdragen van R.Lew Y.Thanassekos, P.Vranicki, Y.Thanassekos G.Desolre, A.Mommen, T.Van Tijn, T.Bergmann, D.Groh, R.Loew, A.Moscato, L.Peter, E.Mandel, N.Geras, F.Mortier, H.J.Sandkühler, H.Dethier, J.Von Heiseler, E.Federn, K.Braun, L.Garai, H.Dahmer, J.P.De Waele, L.Sève, M.Bertrand evenals de samenvattingen van de paneldiscussies over 'Marx en het reëel bestaande socialisme', 'Marx en ecologie', 'De pauselijke encycliciek "Laborem Exercens" en het marxisme' en 'Marx en het hedendaagse pacifisme'.

Aanbevolen literatuur !

De boekdelen zijn te verkrijgen bij het Centrum voor Marxistische Studies - Vrije Universiteit Brussel - t.a.v. Luk van Langenhove (L405), Pleinlaan 2, 1050 Brussel voor de prijs van 900 frank + verzendingskosten.